

BİR ANADOLU EYALETİ OLARAK HONORIAS*

Gülseren KAN ŞAHİN**

ÖZ

Honorias, Bithynia ile Paphlagonia arasında kalan, Paphlagonia Bölgesi'nin hinterlandı konumunda, kuzeybatı Anadolu'da bulunan bir Geç Roma-Erken Bizans eyaleti idi. Bu eyaletin başkenti Klaudiopolis (Bolu) olup yöneticileri ise "praeses" sıfatını taşımakta idiler. Bizans İmparatoru II. Theodosius döneminde kurulan eyaletin ismi Theodosius'un amcası "Honorius"dan gelmektedir. Eyalet batıda Bithynia ve Pontica *Dioceses*'inin toprakları ile güneyde Galatia Prima ve doğuda Paphlagonia'nın bazı topraklarını kapsamaktadır. *Synecdemus*'ta sayılan, eyaletteki başlıca kentler ve metropolitlikler şunlardır: Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Prousius (Düzce-Konuralp), Tieion (Filyos), Krateia (Gerede yakını) ve Hadrianopolis (Eskipazar). Eyalet İS 535-548 yılları arasında İmparator I. Iustinianus döneminde Paphlagonia ile birleştirilmiş ve "*Praetor Iustinianeus Paphlagoniae*" adıyla anılan bir yönetime dahil edilmiştir. Eyaletin özellikle güneydeki hinterland kısmı çok az tanınmaktadır ve 2000'li yılların başından beri yapılan bazı arkeolojik çalışmalarla bu kısım kısmen aydınlanmaya başlamıştır. Eyalet özellikle Bizans İmparatoru Herakleius'un İS 7. yüzyılın ilk çeyreğinde Araplara yaptığı mücadelelere konu olmuştur. Bu çalışmayla Honorias Eyaleti'nin tarihsel ve arkeolojik süreci özetlenecektir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Karadeniz, Geç Roma/Erken Bizans, Honorias, Klaudiopolis.

HONORIAS AS AN ANATOLIAN PROVINCE

ABSTRACT

Honorias was a Late Roman-Early Byzantine province between Bithynia and Paphlagonia, at the hinterland of Paphlagonia, located in northwest Anatolia. The rulers of this province, whose capital was Klaudiopolis (Bolu), were called as 'praeses'. The state was founded in the rule of Byzantine Emperor Theodosius II and named Honorius, his uncle's name. The province covered the lands of Bithynia and Pontica *Dioceses* to the west, Galatia Prima to the south and some parts of Paphlagonia to the east. The central cities and metropolities in the province listed in *Synecdemus* are as follows: Heracleia Pontika (Black Sea Ereğli), Prousius (Duzce-Konuralp), Tieion (Filyos), Krateia (near Gerede) and Hadrianoupolis (Eskipazar). The state was unified with Paphlagonia during the reign of Emperor Iustinianus between 535-548 AD and was included in a government called *et Praetor*

* Gönderim tarihi: 30.03.2019. Kabul tarihi: 17.04.2019

** Dr. Öğr. Üyesi, Gülseren KAN ŞAHİN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, SİNOP. gksahin@sinop.edu.tr ORCID: 0000-0002-8819-7666

Iustinianeus Paphlagoniae. The hinterland, especially in the southern part of the province, is little known and has been partially illuminated by some archaeological work since the early 2000s. The province was particularly the subject of the Byzantine Emperor Herakleius's struggle against the Arabs in the first quarter of the 7th century AD. This study is aimed at reviewing the historical and archaeological process of Honorias.

Keywords: Anatolia, Black Sea, Late Roman/Early Byzantine, Honorias, Klaudiopolis.

Giriş

Sürekli gelişen ve değişen siyasi yapısıyla Roma İmparatorluğu, yönetim bakımından kendi içinde bağımsızlığa sahip belirli coğrafi sınırları bulunan eyalet (Latince: *provincia*, çoğul: *provinciae*) sistemi ile yönetilirdi. Bir Geç Roma eyaleti olan Honorias (Ὀνωριάς), Roma Dönemi'nde Pontus-Bithynia ve Galatia-Kappadokia eyaletlerinin¹ bazı bölümlerini kapsamaktadır (*Harita 1*)². Doğu ve batı arasında bir köprü vazifesinde olan Honorias, günümüzde kuzeybatı Anadolu'da yer alan Düzce, Bolu, Çankırı, Karabük illeri topraklarının bir kısmını, Zonguldak ilinin tamamını kapsar³. Derin vadiler ve nehirlerle bölünerek Sakarya'nın doğusundan başlayıp denize paralel uzanan dağların (Bolu, Köroğlu) varlığı bölgenin ticari ve sosyal hayatının şekillenmesine yardımcı olmuştur. Geç Roma Dönemi'nde batıda Sangarius (Sakarya) nehri ile Bithynia'dan; doğuda ise Parthenius (Bartın) nehri ile Paphlagonia'dan ayrılmaktadır⁴. Kuzeyde Karadeniz doğal sınırı oluşturmaktadır. Güneyde ise bölgenin iç Anadolu Bölgesi'ne geçit verdiği dalgalı bir arazi yapısı mevcuttur. Honorias'ın iç bölümleri sahil kesimine oranla daha az bilinmektedir⁵. Bölge oldukça zor bir coğrafyaya sahip olup ovalık alanları oldukça

¹ Bu durumda sınırları ve isimleri değişen eyaletlerin biraz daha küçüldüğü görülür: Klaus Belke, *Paphlagonien und Honorias, Tabula Imperii Byzantini*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 1996, Band 9, s. 66. Bu konu hakkında bkz. Dimitris P. Drakoulis, "Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period", *The Black Sea, Paphlagonia and Phrygia in Antiquity, Aspects of Archaeology and Ancient History*, Ed. Gocha R. Tsetsckhadze-Ergün Laflı-James Hargrave-William Anderson, British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford 2012, s. 82.

² John Bagnell Bury, "The Provincial List of Verona", *The Journal of Roman Studies*, S: 13, Londra 1923, s. 147; Joseph Bingham, *Origines Ecclesiasticae: or, the Antiquities of the Christian Church, and Other Works*, William Straker, Londra 1834, C: 2, s. 329; ve ayrıca Belke, *a.g.e.*, s. 66.

³ Eyaletin sınırları için bkz. Carl Georg Brandis, "Arrians Periplus Ponti Euxini", *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, J.D. Sauerländers Verlag, Köln 1896, C: 51, s. 117.

⁴ William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, J. Murray, Londra 1824, s. 309; Bingham, *e.g.e.*, s. 329.

⁵ John Anthony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, Oxford University Press, Oxford 1832, C: 1, s. 209. Bölgenin kırsalında Geç Roma/Erken Bizans Dönemi arkeolojik verileri için bkz.: Roger Matthews-Michael Metcalfe-Daniela Cottica, "Landscapes with Figures: Paphlagonia through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods,

sınırlıdır. Seçilen yerleşim alanlarının bilhassa bölgeler arası yol ağları üzerinde veya denizcilik faaliyetlerine imkan tanıyan korunaklı alanlarda seçilmiş olması dikkate değerdir. Kentlerin konumunda hem askeri hem ekonomik özelliğinin ön planda tutulmasına ilişkin önerileri antik kaynaklar yanında arkeolojik çalışmalar da desteklemektedir⁶.

Diocletianus (İS 284-305) döneminde muhtemelen daha iyi bir mali, idari ve askeri yönetim için tüm Anadolu'da bölge sistemi ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır⁷. Diocletianus reformları bölgelerin tekrar organize edilmesiyle ilgili

AD 330-AD 1453", *At Empires' Edge: Project Paphlagonia. Survey in North-Central Turkey*, Ed. R. Matthews-C. Glatz, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 44, Londra 2009, s. 190-199; Ergün Laflı-Alexander Zäh, "Archäologische Forschungen im byzantinischen Hadrianupolis in Paphlagonien", *Byzantinische Zeitschrift*, S: 101/2, Berlin 2008, s. 681-714 ve lev. XIII-XXVI; Ergün Laflı-Alexander Zäh, "Beiträge zur frühbyzantinischen Profanarchitektur aus Hadrianupolis-Blutezeit unter Kaiser Iustinian I.", *Byzantinische Zeitschrift*, S: 102, Berlin 2009, s. 639-659 ve lev. V-XIII; Ergün Laflı-Gülseren Kan Şahin, *Hadrianopolis III: Ceramic finds from southwestern Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2786, Hadrian Books, Oxford 2016, s. 1-17; William Anderson, "Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios", *Anatolia Antiqua*, S: 17, İstanbul 2009, s. 265-277; Sinan Altun-Sami Patacı, "Mosaics of Early Byzantine Church B in Paphlagonian Hadrianopolis and their Iconographic Analysis", *Arkeoloji Dergisi*, S: 19, İzmir 2014, s. 183-208; Aslı Cumalıoğlu-Gülseren Kan Şahin-Sami Patacı, "Hadrianopolis Çalışmalarının Paphlagonia Arkeolojisine Katkıları/ Contribution of Excavations at Hadrianopolis to the Regional Studies of Paphlagonia", *Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar Sempozyumu Bildirileri/Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings*, 12-13 May 2011, Ankara, Ed. D.B. Erciyas-E. Sökmen, Ege Yayınları, İstanbul 2014, s. 187-208; Sami Patacı-Ali Kazım Öz-Ergün Laflı, "Paphlagonia Hadrianopolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler", *Journal of Mosaic Research*, S: 5, Bursa 2012, s. 163-172; Sami Patacı, "Paphlagonia Hadrianopolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, S: 4, Bursa 2011, s. 27-50.

⁶ Bölgede yapılan kazı ve yüzey araştırması faaliyetleri ile birlikte yerleşim arkeolojine katkı sağlayacak değerli bilgiler sağlanmıştır: Matthews-Metcalf-Cottica, *a.g.m.*, s. 190-199; Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 681-713; Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 639-659; Ergün Laflı, "Paphlagonia Hadrianopolis'i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu", *Arkeoloji ve Sanat*, S: 131, İstanbul 2009a, s. 39-62; Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, "Filyos-Tios 2009 Yılı Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, Ed. A. Naci Toy-Haydar Dönmez-Ömer Özgün, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3267-4, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 147-4, Ankara 2011, C: 4, s. 1-16; Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, "Filyos-Tios 2010 Yılı Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, Ed. Haydar Dönmez-Ömer Özgün, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 155-2, Ankara 2012, C: 2, s. 451-462; Şahin Yıldırım, "Tios-Tieion 2016 Yılı Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2017, Bursa, Ed. A. Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 178/2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 3551/2, Ankara 2018, C: 3, s. 147-169.

⁷ John Bagnell Bury, *History of the Later Roman Empire: from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, Dover Books, New York 2011, C: 2, s. 338 ve 341-346; bunun dışında Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, Revised Edition, Facts on File, New York 2002, s. 175-176.

genel ilkeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Anadolu üç ayrı bölgeye (=Dioecesis) ayrılmış, araştırmamıza konu olan Honorias, *Pontica Dioecesis*'i sınırları içinde yer almıştır⁸. Yedi alt eyalete ayrılan bölge (Bithynia, Paphlagonia, Diospontus, Pontus Polemoniacus, Armenia Minor, Kappadokia ve Galatia) uzun süre varlığını sürdürmüştür⁹. Laterculus Veronensis veya Verona Listesi denilen bölgesel gruplara ayrılmış listelerde, İS 314-324 tarihleri arasındaki bu Roma eyaletlerinin isimleri yer almaktadır¹⁰. İS 5. yüzyıl başında ise II. Theodosius, *Pontica Dioecesis*'ini tekrar düzenlemiş ve İS 6. yüzyılda yaşamış Bizans coğrafyacısı Hierocles, adına atfedilen *Synecdemus* isimli eserinde belirtildiği üzere bölge toplam 11 (Bithynia, Honorias, Paphlagonia, Helenopontus, Pontus Polemoniacus, Armenia Prima ve Secunda, Kappadokia Prima ve Secunda, Galatia ve Galatia Salutaris) eyalete bölünmüştür¹¹. Bizans İmparatoru II. Theodosius (İS 408-450) döneminde kurulmuş olan Honorias eyaleti, ismini Theodosius'un amcası "Honorius"dan almıştır¹². Geç Roma İmparatorluğu'nun idari organizasyonu dışında tüm eski Roma sivil ve askeri görevlilerinin resmi listesi hakkında önemli bir bilgi kaynağı olan *Notitia Dignitatum*, doğu Bithynia ve batı Paphlagonia topraklarından oluşan bu yeni Honorias eyaletinin kuruluşu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır¹³. Buna göre *Pontica* bölgesindeki Honorias'ın, İS 384 ve 387 yılları arasında kurulduğu ifade edilmektedir¹⁴. Eyaletin adı, ismini almış olması nedeniyle Honorius'un İS 9 Eylül 384 tarihindeki doğumundan sonraya verilmektedir¹⁵. Bununla birlikte İmparator ailesinin onurlandırılmasıyla başlangıçtaki

⁸ Bury, *a.g.m.*, s. 132; Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82; Alexander Kazhdan Ed., *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1697.

⁹ Arnold Hugh Martin Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, Basil Blackwell, Oxford 1964, C: 1, s. 42-47; ve Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82.

¹⁰ Bury, *a.g.m.*, s. 133 ve 147; Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82; Timothy D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Mass. Harvard University Press, Cambridge 1982, s. 201-208.

¹¹ Hier. *Synecdemos*, 690-703; Yeni bir eyaletin kuruluşu hakkında bkz. Belke, *a.g.e.*, s. 65-68; Bingham, bu bölünmenin detaylarından bahsetmektedir: Bingham, *a.g.e.*, s. 256 ve 329; Ayrıca bkz. Ernest Honigsmann Ed. *Le Synekdemus d' Hiérocles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Brüksel 1939; Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82-84.

¹² Belke, *a.g.e.*, s. 66.

¹³ Otto Seeck, "Notitia Dignitatum in Partibus Orientis", *Notitia Dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Latercula provinciarum*, repr. Frankfurt, Berlin 1876, s. 54-55, XXV. Ayrıca bkz. Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82; Gilbert Dagron, *Naissance d'une Capitale: Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Bibliothèque Byzantine, Études 7, Paris 1984, s. 75.

¹⁴ Michael Kulikowski, "The "Notitia Dignitatum" as a Historical Source", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S: 49, C: 3, Stuttgart 2000, s. 372; John H. Ward, "The Notitia Dignitatum", *Latomus*, S: 33, C: 2, Leuven 1974, s. 407 ve 411.

¹⁵ Gabriele Wesch-Klein, "Der Laterculus des Polemius Silvius: Überlegungen zu Datierung, Zuverlässigkeit und historischem Aussagewert einer spätantiken Quelle", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S: 51, C: 1, Stuttgart 2002, s. 67. Ayrıca Hermann Dieckmann, "Aus Theologischen Grenzgebieten", *Zeitschrift für katholische Theologie*, S: 49, No: 1, Österreich 1925, s. 157; Ward, *a.g.m.*, s. 411.

isminin değiştiği¹⁶ ya da Honorius'un Augustus unvanını aldığı İS 393'ten sonra kurulduğuna dair farklı bilgiler bulunmaktadır¹⁷. Başkenti Klaudiopolis (Bolu)¹⁸ olan bu eyaletin yöneticileri “*praeses*” sıfatını taşımakta idiler¹⁹. İS 7. yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdüren eyalette hiyerarşik düzenin oluşturulması amacıyla bölgesel piskoposluk merkezleri oluşturulmuş, bölge politik olarak zayıflayınca kadar piskoposlukla ilgili özelliğini korumuştur. İS 535-548 yılları arasında İmparator I. Iustinianus (İS 527-565) döneminde, piskoposluk ortadan kaldırılarak bölge Paphlagonia ile birleştirilmiş ve Paphlagonia olarak anılmaya başlamıştır²⁰. İmparator I. Iustinianus tam bir revisyon girişimi içinde olmamakla birlikte Diocletianus ilkelerinden yola çıkarak küçük eyaletleri birleştirmek yolu ile büyük bir bölge oluşturmuştur²¹. İmparatorluğun güçlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde sivil ve askeri otoriteyi elinde bulunduran kişi anlamında “*Praetor Iustinianeus Paphlagoniae*” adıyla anılan bir yönetime dahil edilmiştir²². Ancak sonuç tahmin edildiği gibi olmamış İS 548'den sonra bölgesel yönetimine geri dönmüştür²³. *Synecdemus*'da açıklandığı üzere bölgedeki idari bölünmeler İS 8. yüzyıl civarında Thema (θέμα, *théma*) denilen askeri yönetim sisteminin kurulmasına kadar devam etmiştir²⁴. Honorias, bu tarihten itibaren, merkezi Ankyra (Ankara) olan *Boukellarion* themasının bir parçası olmuştur²⁵. İS 7.-8. yüzyıllara ait arkeolojik veriler göz

¹⁶ John G.F. Hind, “The British 'Provinces' of Valentia and Orcades (Tacitean Echoes in Ammianus Marcellinus and Claudian)”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Stuttgart 1975, C: 4, S: 1, s. 107. Honorias için ayrıca bakınız: William Mitchell Ramsay, *The Geography of Asia Minor*, John Murray, Londra 1890, s. 197 ve 317. Honorias, İS 387'de yeniden isimlendirilmiştir (Libanius, Oratio XIX, 62).

¹⁷ Bury, *a.g.m.*, s. 147; bunun yanı sıra John Bagnell Bury, “The Notitia Dignitatum”, *The Journal of Roman Studies*, S: 10, Londra 1920, s. 136.

¹⁸ Bingham, *e.g.e.*, s. 329.

¹⁹ Jones, *a.g.e.*, s. 45-48.

²⁰ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84, res. 7; Bury, *a.g.e.*, s. 341.

²¹ *Iust. Nov.* 29.1-4; Jones, *a.g.e.*, s. 280 v.d. Bu düzen değişikliği muhtemelen gereksiz harcamaların azaltılmasının yanında sivil ve askeri yetkililer arasındaki çatışmaları önlemek için tasarlanmış, sonucunda Diocletianus ve Konstantin tarafından inşa edilmiş hiyerarşik sistemde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için: Bury, *a.g.e.*, s. 341. Bunun sonucunda piskopos valiler, sivil ve askeri güçlerin birleştirilmesi ile ilgili reformlar gerçekleştirilmiştir.

²² Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84; Bury, *a.g.e.*, s. 341-342.

²³ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84; Belke, *a.g.e.*, s. 68; Öztürk, *a.g.m.*, s. 488.

²⁴ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84; bunun yanı sıra Belke, *a.g.e.*, s. 68. Thema sisteminin kurulması ve uygulanması için bkz. G. Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi* Çev. F. Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990; Warren T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, CA 1997; A. Pertusi, *Constantino Porphyrogenito: De Thematis*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma 1952.

²⁵ Belke, *a.g.e.*, s. 74. Ayrıca Öztürk, Honorias eyaletine bağlı Tiejon ve Herakleia Pontika kentlerinin bu süreçteki durumlarından bahsetmiştir: Bülent Öztürk, “Tios/Tiejon (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları”, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, Ed. Nuray Türker-Gülgün Köroğlu-Önder Deniz, Karabük 2013a, s. 488; Bülent Öztürk, “Herakleia Pontika (Zonguldak-Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları”, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür*

önünde bulundurulduğunda bölgedeki yerleşimlerin büyüklüğünde ve karakterinde değişiklikler olduğu, nüfusta bir azalma yaşandığı görülmektedir²⁶. Bu süreçte ortaya çıkan ve özellikle Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i hedef alan Arap akınlarından en az zarar gören bölge Karadeniz sahili olsa da bu durum eyalette karşılıklara ve bazı kentlerin işgal edilmesine sebep olmuştur²⁷. Emevi halifesi Muaviye dönemiyle karşılaştırıldığında daha az etkili olmakla birlikte, yaklaşık İS 703-704 yıllarında Abdülmelik bin Mervan'ın oğlu tarafından büyük bir ordu ile eyaletin kentlerinden Herakleia Pontika'ya yönelmiş ve burayı işgal etmiştir²⁸. Velid bin Abdülmelik zamanında (İS 705-715) Anadolu'ya düzenlenen bir seferde ise Eskişehir yakınlarında bir Bizans ordusu mağlup edilmiş ardından Herakleia Pontika'ya oradan Chrysopolis (Üsküdar)'a hareket edilmiştir²⁹. Bu süreçte thema sistemindeki kentlerin savunmaya yönelik mücadele etmelerine rağmen yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam eden saldırılardan eyaletteki şehirlerin demografik değişikliğe uğradıkları açıktır³⁰. Eyaletin toprakları İS 9. yüzyıl ile birlikte Paphlagonia themasına dahil edilmiştir³¹.

Bölgenin Dini ve Ekonomik Gelişimi

Şimdiye kadar Karadeniz'in batı bölümü hakkında sınırlı sayıda arkeolojik ve epigrafik araştırma bulunmaktadır³². Bununla birlikte bu tarihsel süreçte, eyalet

Kongresi Bildiri Kitabı, 6-9 Ekim 2011, Sinop, Ed. Nuray Türker-Gülgün Koroğlu-Önder Deniz, Karabük 2013b, s. 509.

- ²⁶ Belke, *a.g.e.*, s. 73; Peter Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, S: 29, Washington 1975, s. 3-4; bu döneme ait arkeolojik buluntular için: Lafli-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 5-16.
- ²⁷ Hélène Ahrweiler, "L'Asie Mineure et les invasions arabes (VII-IX siècles)", *Revue Historique*, S: 227, 1962, s. 9-10 ve 13 v.d.; John Haldon-H. Kennedy, "The Arab-Byzantine frontier in the eighth and ninth centuries: military organisation and society in the borderlands", *Zbornik Radova Visantoloskog Instituta*, S: 19, 1980, s. 79-105.
- ²⁸ İlk baskınlar ve seferlerin bazıları Brooks tarafından listelenmiştir: E.W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, S: 18, 1898, s. 192-193.
- ²⁹ Şahin Uçar, *Anadolu'da Bizans-İslâm Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 62 ve 104-108.
- ³⁰ J. Holdon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, Routledge Taylor and Francis Group, London/New York, 1999, s. 174-175; Adam Izdebski, "The changing landscapes of Byzantine northern Anatolia", *Archaeologia Bulgarica*, S: 16, Sofya 2012, s. 57-58; Ahrweiler, *a.g.m.*, s. 13 ve 30; bunun yanı sıra Peter Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, S: 29, 1975, s. 1-20; Lafli-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 428.
- ³¹ Micheal Angold, *A Byzantine Government in Exile, Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford 1975, s. 244; Öztürk, *a.g.m.*, s. 488.
- ³² Bu konuda yapılan en kapsamlı çalışma: Belke, *a.g.e.* Bunun dışında ayrıca bkz. İsmail Kaygusuz, *Gangra (Çankırı) Çevresinde Yeni Bulunmuş Grekçe Yazıtların Filolojik Değerlendirilmesi ve Bölgenin Eskiçağ Tarih ve Kültürüne Katkıları Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980, s. 67-116 ve 151-161; İ. Kaygusuz, "Kimistine'den Yazıtlar", *TAD*, S: 26/2, 1983, s. 111-112; Chr. Marek, *Stadt, Ara und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, E. Wasmuth, Istanbul Forschungen, S: 39, Tübingen 1993, s. 92, 189-190 v.d.;

sınırları içinde bulunan kentlerin değişen idari yapısı, birbirleriyle olan etkileşimleri, ekonomik, sosyal ve siyasal hayatlarını günümüzdeki arkeolojik çalışmalarla açıklamak mümkündür³³. Bizans İmparatorluğu'nun idari bölünmelerine ve şehir-

Ergün Laflı-Eva Christof, "Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepi/Kimistene in der Chora des paphlagonischen Hadrianopolis-Ergebnisse der Prospektion von 2005", *Istanbuler Mitteilungen*, S: 61, İstanbul 2011, s. 233-285; Ergün Laflı-Eva Christof, *Hadrianopolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2366, Oxford 2012.

- ³³ Bölgedeki kentler hakkında yapılan farklı araştırmalar: Laflı, *a.g.m.*, s. 39-62; Ergün Laflı, "Glass from Hadrianopolis (Paphlagonia)", *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, Ed. E. Laflı, Tübitak Yayınları, İzmir 2009b, s. 161-170; Ergün Laflı, "Archäologische Evidenzen zum Weinanbau im südwestlichen Paphlagonien in römischer und frühbyzantinischer Zeit", *Die Schätze der Erde, Natürliche Ressourcen in der Antiken Welt, Geographica Historica 28*, Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums 10, 2008, Ed. Eckart Olshausen-Vera Sauer, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2012, s. 261-279; Ergün Laflı, "Frühbyzantinische Fresken aus Hadrianoupolis in Paphlagonien", *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil, Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA (Association internationale pour la peinture murale antique)*, Ephesos, 13.-17. September 2010, Ed. N. Zimmermann, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Archäologische Forschungen 23, Denkschriften 468, Viyana 2014, s. 735-740; Laflı-Christof, *a.g.m.*, s. 233-285; Laflı-Christof, *a.g.e.*; Sylvia Fünfschilling-Ergün Laflı, *Hadrianopolis II: Glasfunde des 6. und 7. Jhs. aus Hadrianupolis, Paphlagonien [Türkei]*, Internationale Archäologie 123, VML Vlg Marie Leidorf, Rahden/Vestfalya 2012; Ergün Laflı-Gülseren Kan Şahin, "Hadrianopolis ve Çevresinden Geç Ortaçağ Sırlı Seramik Ömekleri", *Proceedings of the XIIIth Symposium of Medieval and Turkish Period Excavations and Art Historical Researches*, Denizli, 14-16 October 2009, Ed. Kadir Pektaş-Saim Cirtil-Selda Özgün Cirtil-G.K. Öztaşkın-H. Özdemir-E. Aktuğ-R. Uykur, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları, No. 1, İstanbul 2010, s. 427-432; Ergün Laflı-Gülseren Kan Şahin, "Terra Sigillata and Red-Slipped Ware from Hadrianopolis in Southwestern Paphlagonia", *Anatolica Antiqua*, S: 20, İstanbul 2012a, s. 45-120; Ergün Laflı-Gülseren Kan Şahin, "Pottery from southwestern Paphlagonia I: Terra Sigillata and Red-Slipped Ware", *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik II*, Dritter und vierter internationaler Workshop für junge Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler in Hamburg am 9. Februar 2010 und 7. Februar 2011, Ed. Britta Ramminger-Ole Stilborg, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie aus der Abteilung Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg 216, Bonn 2012b, s. 171-208; Ergün Laflı-Gülseren Kan Şahin, "Pottery from southwestern Paphlagonia II: Unguentaria and Lamps", *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik III. Methoden, Anwendungsbereiche, Auswertungsmöglichkeiten*, Ed. Britta Ramminger-Ole Stilborg-M. Helfert, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie aus der Abteilung Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg 238, Bonn 2013, s. 353-378; Ergün Laflı-Christopher Lightfoot-Max Ritter, "Byzantine Coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, S: 40/2, Birmingham 2016, s. 187-206; Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 431-438; Gülseren Kan Şahin-Ergün Laflı, "Roman and Late Roman-Early Coarse Ware from southwestern Paphlagonia", *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, Ed. Ergün Laflı-Sami Patacı (eds.), British Archaeological Reports, International Series 2750, Oxford 2015, s. 63-149; Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 681-713; Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 639-659; Anderson, *a.g.m.*, s. 265-277; Altun-Patacı, *a.g.m.*, s. 183-208; Cumaloğlu-Kan Şahin-Patacı, *a.g.m.*, s. 187-208; Patacı-Öz-Laflı, *a.g.m.*, s. 163-172; Patacı, *a.g.m.*, s. 27-50; Vedat Keleş-Ersin Çelikbaş, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i'nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Turkish Studies/International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S: 8/6, Ankara 2013, s. 365-376; Ersin Çelikbaş-Mevlüt Eliüşük, "Paphlagonia Bölgesinden Karı-Koca Büstlü, Eros ve Medusa'lı Bir Mezar Anıtı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Tarih Kültür ve*

lere ilişkin listeler sunan Hierocles'in *Synecdemus* isimli eserinde, başkent Klaudiopolis dışında³⁴, bölgede yer alan başlıca kentler ve metropolitlikler şunlardır: Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Prousius ad Hypium (Düzce-Konuralp), Tieion (Filyos), Kratea (Gerede yakını) ve Hadrianoupolis (Eskipazar)³⁵. Diocletianus'ın idari reformlarından sonra gelişen piskoposluk düzeni ile birlikte, Honorias eyaletinde bu beş kent piskoposluk merkezi olarak zikredilmekte, fakat bu sayı *Notitia Dignitatum*'da altı olarak kabul edilmektedir³⁶. *Notitiae Episcopatumum*'da

Sanat Araştırmaları Dergisi/Journal of History Culture and Art Research, S: 6(6), Karabük 2017, s. 593-612; Mevlüt Eliüyük-Ersin Çelikbaş, "Safranbolu'dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli/Pediment Type Grave Steles from Safranbolu", TÜBA-KED, Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi/Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory, S: 18, İstanbul 2018, s. 33-47. Bunun dışında bölgede yapılan arkeolojik ve epigrafik çalışmalar için bkz. Michael Speidel, "Catafractarii clibanarii and the rise of the later Roman mailed cavalry. A gravestone from Claudiopolis in Bithynia", *Epigraphica Anatolica, Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens*, S: 4, Bonn 1984, s. 151-156; Friedrich Becker-Bertau, *Die Inschriften von Klaudiu Polis, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, R. Habelt, Bonn 1986, C: 31, s. 6-7, 138; Marek, *a.g.e.*, s. 59, 63-64, 77, 100-102 v.d.; Chr. Marek, "Die Phylen von Klaudiupolis, die Geschichte der Stadt und die Topographie Ostbithyniens", *Museum Helveticum*, S: 59, Basel 2002; Chr. Marek, *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien, Orbis provinciarum. Zaberns Bildbände zur Archäologie*, P. von Zabern, Mainz 2003; Siegfried Froriep, "Ein Wasserweg in Bithynien. Bemühungen der Römer, Byzantiner und Osmanen", *Antike Welt*, S: 2, Darmstadt 1986, s. 39-50; Durmuş Gür-Yaşar Yıldırım, "Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora", *Journal of History Culture and Art Research*, S: 6(3), Karabük 2017, s. 757-780; Ali Kıpramaz-Şahin Yıldırım, "Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C: 5, S: 1, Bartın 2018, s. 177-193; Şahin Yıldırım, "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 14, Edirne 2017, s. 206-242; Turgut Hacı Zeyrek-Gülbahar Baran-Çelik, *Prusias ad Hypium (Kieros) Anadolu'nun Kuzeybatısında Antik Bir Kent (Konuralp/Üskübü)*, Ege Yayınları, İstanbul 2005; Friedrich Karl Dörner, "Prusias ad Hypium", *RE*, S: 23, Stuttgart 1957; Bülent Öztürk, "Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios/Tieion ve Territoriyumu (Tios/Tieion and its Territorium in Historical Itineraries and Modern Literature)", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities*, S: II/1, Antalya 2012, s. 161-176; Savaş Dinçer Lenger-Sümer Atasoy, "Tios Kazılarında Bulunan Sikkeler", *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios-2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Ed. Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2015, s. 306-351; Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, "Recent Discoveries at Tios and its Territory", *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th century BC-10th century AD), Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities*, Belgrade, 17-21 September 2013, Ed. Gocha R. Tsetskhladze-Alexandru Avram-James Hargrave, Archaeopress Publishing Ltd., Oxford 2015, s. 441-444; Bülent Öztürk, "The History of Tieion/ Tios (Eastern Bithynia) in the Light of Inscriptions", *Exploring the Hospitable Sea Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki*, 21-23 September 2012, Ed. M. Manoledakis, BAR International Series 2498, Oxford 2013c; s. 147-164.

³⁴ Hier. *Synekdemos*, 694-695; Klaudiopolis'den önce Herakleia'nın başkent olduğuna dair bir detay: Peter Laurent, *An Introduction to the Study of Ancient Geography*, Henry Slatter, Oxford 1830, s. 203.

³⁵ Hier. *Synekdemos*, 694-695; *Iust. Nov.* 28, 29. Ayrıca Jean Darrouzès, *Notitiae Episcopatumum Ecclesiae Constantinopolitanae, Geographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin, Publications de l'Institut français d'études byzantines*, Paris 1981, C: 1, notice 3 ve notice 13.

³⁶ Bingham, *e.g.e.*, s. 329.

ise Klaudioupolis metropolitliği altında beş piskoposluk merkezinin adı geçmektedir³⁷. Ayrıca Psylla, Krenides, Sandarake, Oxinas, Aulia (Kilisecik), Kales, Elaios, Lilaios, Diospolis (Dereköy), Mantineion, Mandris (Çetikören) Honorias eyaletine bağlı onaltı kasaba ve köy ismine modern kaynaklarda değinilmektedir³⁸. Doğu eyaletlerinde piskoposlar, hukuk ve düzen savunmasında önemli sorumlulukları üstlenmiştir³⁹. Bölgedeki erken Hıristiyanlık hakkında oldukça sınırlı arkeolojik çalışma mevcut olmakla birlikte Hıristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle İS 4. yüzyıldan itibaren batı Karadeniz'in etkin dinsel hayatını yazılı kaynaklardan takip edebiliyoruz⁴⁰. En önemli kaynaklar ise Hıristiyanlığın ilk döneminden itibaren düzenlenen birden fazla kilise cemaatini etkileyen dini ve ahlaki sorunları çözmek amacıyla konsil adı verilen toplantılar ve meclislerdir.

Eyaletteki yol güzergahları hakkındaki verilerden ana yolların geçtiği şehirlere ait detaylara ulaşılsa da bazı şehirlerin isimleri çoğunlukla belirsizdir⁴¹. Ayrıca bölgenin dağlık ve ormanlık yapısı şehirlerin çok kalabalık nüfusa sahip olmasını engellemiş, nüfus yoğunluğunun kıyıda toplanmasına neden olmuştur. Bu topografik özelliği ile Honorias, barbarların yaşadığı Tuna sınırı ile doğuda yoğun saldırılarda bulunan Arap akınlarına kısmen uzak kalması bakımından korunaklı bir konumdadır. Bölgedeki dağ zincirlerinin uzunluğu ve kıyıya yakın ovaların olmaması gibi coğrafi kısıtlamalara rağmen erken dönemlerden beri süregelen yerleşim ve imar faaliyetleri Erken Bizans Dönemi'nde de devamlılığını sürdürmüştür. İS 6. yüzyıldan itibaren hem eyalet ve şehir yönetiminde hem de kent nüfuslarında önemli değişimler yaşanmıştır⁴². Piskoposlar tarafından idare edilen kentler, manastır sistemi sayesinde bölge ekonomisine katkı sağlamıştır. Özellikle kıyısız konumunun sağladığı avantajlarından dolayı hem siyasi hem de ekonomik önemini korumaya çalışan kentler, güç ve dengelerin değişmesi, Hıristiyanlığın kabulü ile de dini açıdan varlığını korumuştur⁴³. Örneğin Herakleia Pontika'da olduğu gibi idari, dini

³⁷ Darrouzès, *a.g.e.*, s. 41, notice 4.16.

³⁸ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 82.

³⁹ Peter Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity, Towards a Christian Empire*, The University of Wisconsin Press, Londra 1992, s. 151.

⁴⁰ Giorgio Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis I. Patriarchatus Constantinopolitanus*, The Catholic University of America Press, Padova 1988, s. 90-91, v.d.; Arnold Hugh Martin Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Second Edition, Oxford 1971, s. 537; Belke, *a.g.e.*, s. 264-266.

⁴¹ Cramer, *a.g.e.*, s. 209.

⁴² I. Justinianus döneminin sonunda Anadolu şehirlerinin durumu ile ilgili genel bir inceleme için bkz. Jones, *a.g.e.*, s. 28-225. İS 6. yüzyılda genel anlamda Bizans şehri ile ilgili olarak bkz. Dietrich Claude, *Die Byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, Byzantinisches Archiv, S: 13, Beck, Münih 1969, s. 12 v.d.

⁴³ Karadeniz'in bu bölgesinde Roma ve Erken Bizans Dönemleri'ndeki ticari faaliyetler için bkz. Octavian Bounegru, "The Black Sea Area in the Trade System of the Roman Empire", *Euxeinos. Culture and Governance in the Black Sea Region*, S: 14, St. Gallen 2014, s. 9 ve 14-15; Izdebski, *a.g.m.*, s. 63-64; Adam Izdebski, "The Economic Expansion of the Anatolian Countryside in Late Antiquity: The Coast Versus Inland Regions", *Local Economies?: Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity (Late Antique Archaeology)*, Ed. Luke Lavan, Brill Academic Pub., Leiden 2015, s. 355.

ve ekonomik sermayeyi yöneten bir konuma sahip kentler bölgeyi canlandırmıştır⁴⁴.

Honorias eyaleti konum itibari ile Karadeniz, Doğu Akdeniz, Ege ve Yunanistan ile ekonomik bağları olan bir imparatorluğun iletişim ağını destekleyen bir konuma sahipti. Bölgenin Bizans yönetimindeki alanı küçülmüş, yolları daha batıya ve Karadeniz kıyılarına taşınmıştır. Kuzeybatı Anadolu bölgesinde Erken Roma Dönemi'nden itibaren kullanılan yollar, bölgenin kendine has coğrafi şartları sebebiyle, bu süreçte de ticari ve askeri sebeplerden dolayı kullanılmaya devam etmekle birlikte alternatiflerinin kullanılması gibi sebeplerle zaman zaman kapanmıştır⁴⁵. Ayrıca Bizans Dönemi'nde Anadolu'da karayollarının farklı standartları olduğu da bilinmektedir⁴⁶. Bu dönemde kuzey Karadeniz'den çıkan bir yol, Anadolu yakasından başlayarak Nikomedia, Herakleia Pontika, Tieion, Amasra ve Sinop'a bağlanmaktadır. Özellikle Karadeniz'in batı ve kuzeyinde kentlerden elde edilen son arkeolojik veriler, Honorias'ın önemli liman bağlantılarını, konforlu, hızlı ve güvenli bir deniz ticaretine yönelik yol ağlarını desteklemektedir⁴⁷. İmparatorluk memurlarının trafik kontrolü ile ilgili Kırım'da bulunan bir mühür örneği, İS 7. yüzyıl sonları ile 8. yüzyıldaki Honorias'ın Konstantinopolis ve kuzey Karadeniz'le olan ticari ilişki trafiğinin göstergesi niteliğindedir⁴⁸. Erken Bizans Dönemi'nde iki yatay yol güzergahından birincisi, Konstantinopolis'den başlayarak kıyısız şeritten doğu yönünde devam eder⁴⁹. Bithynia ve Honorias kıyılarını geçerek Herakleia Pontika ve Tieion'a, oradan Paphlagonia üzerinden Amastris ve Ionopolis, Helenopontus'dan Sinope ve Amisos'a, sonrasında Pontus Polemoniacus'a, Trapezus'a uzanır⁵⁰. Başka bir yatay yol Klaudiopolis ile Hadrianoupolis'den sonra Sora ve Pompeipolis ile Neocaesarea'da son bulur⁵¹. Bölgede güneye doğru gidildiğinde

⁴⁴ Ilias Anagnostakis-Thibaut Boulay, "Les grands vignobles bithyniens aux époques romaine et protobyzantine", *Propriétaires et citoyens dans l'Orient romain*, Scripta Antiqua 84, Ed. F. Lerouxel-A.-V. Pont, Bordeaux 2016, s. 35-43; Joanita Vroom, "Ceramics", *The archaeology of Byzantine Anatolia: from the end of late antiquity until the coming of the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, New York 2017, s. 184; Vivien G. Swan, "Dichin (Bulgaria): the destruction deposits and the dating of Black Sea amphorae in the fifth and sixth Centuries A.D.", *Papab I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica 21*, Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 avril 2006, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, İstanbul 2010, s. 118.

⁴⁵ Ian Booth, "The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia in Byzantine Defence in the 13th Century", *Byzantinische Forschungen*, S: 28, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, s. 60 v.d.

⁴⁶ Kuzeybatı Anadolu'daki Roma/Bizans karasal yol ağı planı için: Belke, *a.g.e.*, s. 118. Bizans Dönemi'nde Karadeniz'in ulaşımı hakkında ayrıca bkz. Anna Avramea, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. A.E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, C: 1, s. 74-75 ve 77.

⁴⁷ Anderson, *a.g.m.*, s. 265.

⁴⁸ Valentina S. Šandrovskaja, "Die Funde der Byzantinischen Bleisiegel in Sudak", *Studies in Byzantine Sigillography*, S: 3, Berlin 1993, s. 86-89, M-12458 ve 12458.

⁴⁹ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 90.

⁵⁰ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 90.

⁵¹ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 90. Bölgede yürütülen çeşitli arkeolojik araştırmalar Roma-Bizans Dönemleri yol güzergahları hakkında bilgi vermektedir: Marek, *a.g.e.*, s. 58; Gür-Yıldırım,

Krateia'dan Ancyra'ya ulaşan bir güzergah bulunmaktadır⁵². Kalkınma ve yerleşimlerin dağılımı açısından önemli bir etkiye sahip diğer bir yatay yol ağı ise Sinope'den başlar, Klaudiopolis-Neocaesarea'nın yatay ekseninde sona erer⁵³. Askeri amaçlar için daha önemli olduğu kabul edilen enine yolların gelişiminde topografik bir sınırlama olduğu yol kenarına inşa edilen birçok Geç Roma/Erken Bizans yerleşmesinin varlığı ile teyit etmek mümkündür. Tarihsel süreçte yol ağı işlemeye devam etmekle birlikte Arap akınları mevcut durumu etkilemiştir⁵⁴. Arap akınlarının İS 7. yüzyılda başlaması ile başlayan bu dönemden itibaren iki yüzyıl boyunca etkili olan karışıklıktan birçok şehir etkilenmiş yürütülen baskınlar Anadolu'da birçok yol güzergahının kontrolünün kaybedilmesine, yerleşim alanlarının sınırlarında karışıklığa ve nüfusta azalmaya sebep olmuştur⁵⁵. Bununla birlikte Anadolu'nun batı kıyısında ve Karadeniz kıyılarında baskı daha az hissedilmiş ve yol ağları çalışmaya devam etmiştir⁵⁶.

Honorias eyaletinde birçok nehir mal taşımacılığında su yolu olarak kullanılmakta, nehir ağzlarında kurulan kentler ise hem nehir taşımacılığı hem de deniz ticareti için önem arz etmektedir. Köroğlu dağlarından doğup Gerede havzasından küçük akarsu ve dere tarafından beslenen, bölgenin en uzun nehirlerinden biri (yaklaşık 330 km) *Billaios* (Βιλλαιός) Nehri bu amaçla kullanılmıştır⁵⁷. Denize döküldüğü yerde kurulan Tiejion kenti liman için elverişli konumu sebebiyle önemini korumuş, bu durum ticari ve sosyal gelişimine katkı sağlamıştır. Tiejion'da ele geçen yazıtlı eserlerin yanı sıra kent çevresinde bu nehirlerde ticari malları taşındığına ve canlı bir ticari hayatın varlığına ilişkin veriler elde edilmiştir⁵⁸. Bölgenin önemli bir diğer nehri Köroğlu dağlarından inen Ulusu, Gerede havzasına kadar ulaşır burada da Gerede Çayı adını alır. Bolu sınırları dışında Karabük'te Filyos Nehri'ne birleşir⁵⁹. Ayrıca Devrek (Ladon) nehrinin de tarihsel süreç içinde taşımacılık amacı ile kullanıldığı belirtilmiştir⁶⁰. Uzun mesafe ticaretine sağladığı katkıdan dolayı günümüzde de Karadeniz'in batı kıyısında hala kullanılmakta olan

a.g.m., s. 763 ve 774-775; Serkal Y. Yıldırım-Durmuş Gür, "Safranbolu'daki Roma ve Bizans Kalıntıları Üzerine Düşünceler", *Kesit Akademi Dergisi/The Journal of Kesit Academy*, S: 6, Elazığ 2016, s. 213-214 ve 216-217; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 214-215.

⁵² Drakoulis, *a.g.m.*, s. 90.

⁵³ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 90.

⁵⁴ Ahrweiler, *a.g.m.*, s. 8-10.

⁵⁵ Ahrweiler, *a.g.m.*, s. 1-32.

⁵⁶ Avramea, *a.g.m.*, s. 74; Ahrweiler, *a.g.m.*, s. 1-32; Yol ağları için bkz. Belke, *a.g.e.*, s. 127-132.

⁵⁷ Marek, *a.g.e.*, 40; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 211 ve 215; Bülent Öztürk, "Two new Milestones from Tios-Tiejion in the Karadeniz Ereğli Museum", *Philia: International Journal of Ancient Mediterranean Studies*, S: 2, İstanbul 2016, s. 84, dipnot 11.

⁵⁸ Bülent Öztürk, "2007-2012 yılları Tios Kenti Epigrafik Araştırmaları/Epigraphical researches of Tios between 2007-2012", *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme*, Ed. Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, Ankara 2015, s. 73-81; Kentteki liman ve diğer buluntular için: Atasoy-Yıldırım, *a.g.m.*, s. 441-444.

⁵⁹ Belke, *a.g.e.*, s. 178. Ayrıca bkz. Drakoulis, *a.g.m.*, s. 81.

⁶⁰ Nalan Eda Akyürek Şahin-Sadi Uyar, "Ein neues Bleigewicht aus dem Territorium von Tios in Ostbithynien", *Gephyra*, S: 6, Antalya 2006, s. 137 ve 145-148; Ayrıca bkz. Belke, *a.g.e.*, s. 178.

yük taşımacılığı Antik Çağ'da sıkça tercih edilmiş ve önemini korumuştur⁶¹.

Roma ve Erken Bizans Dönemleri'nde kent ve kırsal yerleşmelerin birçoğu tarım toplumu niteliğindedir. Honorias'dan ele geçen özellikle vergi gelirleri hakkındaki yazıtlar sayesinde Anadolu'nun kırsal organizasyonuna yönelik bilgiler elde edilmiştir⁶². Bu dönemlerde tarım ve hayvancılık faaliyetleri için kıyı ve kıyıya yakın alanlarda düz araziler bulunduğu, ayrıca nehirlerle yakın geniş vadilerin üretim faaliyetlerine olanak sağladığı bilinmektedir. Honorias'da yetiştirilen tarımsal ürünler arasında tahıl, meyve ve fındık (*ponticae nuces*)⁶³, kıyı kesimlerde ise buğday ve üzüm yetiştiriciliği önemli yer tutar⁶⁴. Bölge ekonomisinde Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ve Tieion (Filyos) kentlerinin üzüm yetiştiriciliğine bağlı olarak şarap üretimi⁶⁵, tarımsal faaliyetler, deniz ticareti ve balıkçılık faaliyetleri⁶⁶ önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Bölgenin iç kesimlerinin büyük bölümünün dağlık olması sebebiyle gemi yapımında ve ev inşa etmek amacıyla kullanılmak üzere odunculuk ve kereste ihracatı önemli bir aktivite olmuştur⁶⁷. Bir diğer üretim sektörü ise bakır ve mineral tuz çıkarılmasıdır⁶⁸. Üretim faaliyetlerinde hayvancılığın da önemli bir rol oynamasında büyük nehirlerin ve geniş vadilerin kullanılması etkili olmuştur.

⁶¹ Ahmet Bilir-Emre Okan, "Sikkeler Işığında Prusias ad Hypium'dan Pontos Euxeinos'a Nehir Taşımacılığı ve Ticari Faaliyetler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 2, Çorum 2018, s. 908.

⁶² Peter. N. Bell, *Social Conflict in the Age of Justinian, Its Nature, Management, and Medistion*, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 102, dipnot 241.

⁶³ Plin. *NH* 15.24.88; ve ayrıca Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84.

⁶⁴ Ksep, *Anab.* 6.4.6; Karadeniz bölgesi ticari bağlantıları ve mataryelleri için: Sergey Γυ Vnukov, "Overseas Trade in the Black Sea Region and the Formation of the Pontic Market from the First Century bce to the Third Century ce", *The Northern Black Sea in Antiquity*, Ed. Valeriya Kozlovskaya, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 121-124; ve ayrıca Drakoulis, *a.g.m.*, s. 84.

⁶⁵ Herakleia Pontika'dan Trakya bölgesine şarap ihracatı için: Diana Dobрева, *Tra Oriente e Occidente: dinamiche commerciali in Moesia Inferior e Thracia in epoca romana e tardoantica. I dati dei contenitori da trasporto*, Antenor Quaderni, S: 42, Roma 2017. Karadeniz kıyıları boyunca özellikle bölgede yürütülen araştırmalar çeşitli batıkların ve ticari amphoraların belgelenmesine yardımcı olmuştur: Tatyana Mikhailovna Arsen'eva-Dominique Kassab Tezgör-Svetlana Naumenko, "Un depotoir d'atelier d'amphores a pate claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanais a l'epoque romaine", *Anatolia Antiqua*, S: 5, İstanbul 1997, s. 187-188 ve 190; Dominique Kassab Tezgör-Séverine Lemaître-Dominique Pieri, "La collection d'amphores d'Ismail Karakan à Sinope", *Anatolia Antiqua*, S: 11, İstanbul 2003, s. 169-170; Emre Okan-Ahmet Bilir-Güzin Bilir, "Batı Karadeniz Kıyıları Sualtı Yüzey Araştırması/Underwater Survey of the Western Black Sea Shores", *TINA Maritime Archaeology Periodical*, İstanbul 2015, s. 64-71; Emre Okan-Ahmet Bilir- Muhammed Duman, "Batı Karadeniz Kıyıları Arkeolojik Sualtı Araştırması: 2016 Yılı Çalışmaları", *TINA Maritime Archaeology Periodical*, İstanbul 2017, s. 49-63.

⁶⁶ Athen. *Deip.* VIII.331; Plin. *NH* 9.176-178.

⁶⁷ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 85; Belke, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁸ Drakoulis, *a.g.m.*, s. 85; Belke, *a.g.e.*, s. 145.

Eyaletin Önemli Kentleri

Hierocles'in *Synecdemos*'unda altı Honorias şehrinden biri olan Klaudiopolis⁶⁹, Nikomedia ve Krateia arasında bulunan⁷⁰ askeri amaçlarla kurulmuş bir şehirdir⁷¹. Theodosius zamanında Honorias'ın başkenti yapılan Klaudiopolis'in, Anna Comnena (s. 967) ve Leo Diaconus (s. IV.9)'dan zengin ve gösterişli bir kent olduğunu ve neredeyse tamamının bir depremle yıkıldığını öğreniyoruz⁷². Plinius, Tieion ve Herakleia Pontika'ya yaklaşık 61 km uzaklığında olduğuna dair bilgiler sunar⁷³. Baudrand ise Klaudiopolis'in Herakleia Pontika'dan 48 km uzaklıkta olduğundan bahseder⁷⁴. Eyaletin ortasında yer alan Klaudiopolis, Honorias'ın diğer kentlerine göre daha büyüktür⁷⁵. Roma ve Erken Bizans Dönemleri'nde Nikomedia'dan Krateia ve Gangra'ya oradan Neokaesarea'ya ulaşan hem ticari hem de askeri öneme sahip yol üzerinde yer alan kentten, Belke detaylı olarak bahseder⁷⁶. Kent, Antinous'un doğum yeri, Hadrianus'un favori şehri olarak bilinir⁷⁷. Önemli Roma yolları üzerinde yer alması sebebiyle önemini hiç kaybetmemiştir. Geç Roma Dönemi sonrasında eyalet sayısının çoğalması ile birlikte yetki sıralamasında yeni bir hiyerarşik düzenleme yapılmasına gidilmiş⁷⁸ ve buna göre eyaletler, piskoposluk kurumu altında bir araya getirilmiştir. Bizans Dönemi'nde de bölgenin piskoposluk merkezi halini almaya başlayan Klaudiopolis⁷⁹, Hıristiyan inanç esaslarının düzenlendiği konsillerin piskoposluk listelerinde başpiskoposluk merkezi olarak anılmaktadır. 7 Haziran 431 senesinde Efes Meryem Ana kilisesinde toplanan 3. Konsilde Konstantinopolis patrikhanesini temsilen Nestorius ile birlikte içlerinde Klaudiopolis piskoposu Olympius (Ὀλύμπιος)'un da katıldığı çok sayıda piskopos hazır bulunmuştur⁸⁰. Piskoposlar ve manastırların ilişkilerini düzenleyen İS 451'deki Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde Klaudiopolis'den Calogerus'un ismi geçmek-

⁶⁹ Kentin konumu hakkında bilgi için: Strab. 12.4.7.

⁷⁰ Hier. *Synecdemos*, 694-695; Günümüzde Bolu ilinde yer alır. Modern kaynaklarda Konstantinopolis'in yaklaşık 90 km doğu-güneydoğusunda bulunması ve Honorias'ın başkenti olmasından bahsedilmektedir: Belke, *a.g.e.*, s. 235-237.

⁷¹ Kent, Roma Dönemi öncesinde Bithynion olarak tanınmaktadır: Belke, *a.g.e.*, s. 235 v.d.; Marek, *a.g.m.*, s. 31-32.

⁷² Cramer, *a.g.e.*, s. 209-214.

⁷³ Kent ile ilgili bilgi için: Plin. *NH* 27.2.3. Bunun yanı sıra Cramer, *a.g.e.*, s. 209-214.

⁷⁴ Michaelis Antonii Baudrand, *Geographia ordine litterarum disposita*, Tomus secundus, Paris 1682, C: 1, s. 277.

⁷⁵ Bingham, *a.g.e.*, s. 329.

⁷⁶ Belke, *a.g.e.*, s. 235-237.

⁷⁷ Jean Baptiste Bourguignon D'anville, *Compendium of Ancient Geography*, Fransızcadan Çev. J. Horsely, Printed for J. Faulder, Londra 1810, C: 1, s. 302.

⁷⁸ Brown, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁹ Bu piskoposların muhtemel rolü hakkında: George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington 1959, C: 13, s. 52-61.

⁸⁰ Anna Crabbe, "The Invitation List to the Council of Ephesus and Metropolitan Hierarchy in the Fifth Century", *The Journal of Theological Studies*, New Series, Oxford 1981, C: 32, No: 2, s. 376 ve 384.

tedir⁸¹. Alınan kararlar arasında “Ülkenin ve şehrin rahipleri, piskoposun yargı yetkisi altındadır” ifadesi yer almaktadır⁸². Ayrıca 3. Konstantinopolis konsil listelerinde eyalet piskoposlarının isimleri ile karşılaşmaktayız⁸³. Pseudo-Epiphanius; İS 640 dolaylarına tarihlenen *Notitiae Episcopatum* isimli eserinde Klaudiopolis’ün başpiskopos olması dışında bölgede Herakleia Pontika, Prouusias, Tieon, Kratea ve Hadrianoupolis gibi beş merkezin varlığından söz eder⁸⁴. İS 787’de Nikaia (İznik) Konsilinin piskoposluk listelerinde ise Klaudiopolis piskoposu olarak Niketas’dan bahsedilir⁸⁵. Kentsel yaşamın İS 7. yüzyıldan itibaren kesintiye uğradığı düşünülse de bölgede güçlü bir Hıristiyan kitlenin varlığı *Notitiae Episcopatum*’da belgelidir⁸⁶. Zengin ovaları ve hayvancılık için olanak sağlayan arazisi ile Klaudiopolis, sürekli tehdit altında kalmıştır. Manuel Komnenos’un bir Türk saldırısından kurtarılmasının ardından İS 1180’de hala Bizans yönetiminde idi⁸⁷. Klaudiopolis kentinin ana yerleşim alanı, günümüzde olduğu Bolu kent merkezi çevresidir. Yapılan kurtarma kazılarında kentin kamusal yapılarına ve nekropol alanlarına ilişkin veriler elde edilmiştir⁸⁸. Bu buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla dağınık bir kent yapısına sahiptir. Bizans Klaudiopolis’i kalıntıları ise olasılıkla 12. yüzyılda Bolu’nun 6 km kuzeybatısında yer alan günümüzde Halı Hisar kalesi denilen alanda devşirilerek kullanılmaya devam etmiştir.

Antik kaynaklara göre Billaios Nehri’nin denize döküldüğü alanın batısında kurulan Tieion, günümüzde Zonguldak ilinde yer almaktadır⁸⁹. Liman kenti olmasının yanında Roma ve Bizans Dönemlerinde Klaudiopolis ile bağlanan yol güzere-

⁸¹ Richard Price-Michael Gaddis (Çev.), *The Acts of the Council of Chalcedon*, General Introduction Documents before the Council, Session I, Liverpool University Press, Liverpool 2005, C: 1, s. 224 ve 237.

⁸² Helen Robbins Bittermann, “The Council of Chalcedon and Episcopal Jurisdiction”, *Speculum*, Chicago 1938, C: 13, No: 2, s. 199.

⁸³ Heinz Ohme, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste, Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Walter de Gruyter, Berlin/New York 1990, s. 254 ve 292-293.

⁸⁴ Darrouzès, *a.g.e.*, notice 3 ve notice 13.41; notice 4.16. *Eu hist. eccl.* III 1.1-2.

⁸⁵ Erich Lamberz, *Die Bischofslisten des VII. Ökumenischen Konzils (Nicaenum II)*, Verl. der Bayerischen Akad. der Wiss., Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse: Abhandlungen; N.F., 124., Münih 2004, s. 20, 43 v.d.

⁸⁶ Başpiskoposluk bölgeleri ve bölgesel ilişkilere yönelik bilgilere yer verilmiştir: Darrouzès, *a.g.e.*, s. 205. Honorias’da bulunan piskoposluk merkezi için bkz. Johann Elieser Theodor Wiltsch, *Handbook of the Geography and Statistics of the Church*, (Almancadan Çev. John Leitch), Bosworth and Harrison, Londra 1859, C: 1, s. 65, 161 ve 443.

⁸⁷ Clive Foss, “Byzantine Malagina and Lower Sangarius”, *Anatolian Studies*, S: 40, Ankara 1990, s. 173.

⁸⁸ Bedri Yalman, “Bolu Hisar-tepe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı”, *Kongreye Sunulan Bildiriler, IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, C: 1, s. 435-450; Mustafa Y. Güneş, “Bolu İli, Merkez İlçe, Stadion Kurtarma Kazısı, 2008”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 27-30 Nisan 2009, Sivas, Ed. Haydar Dönmez, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3248, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 145, Ankara 2010, s. 159-174.

⁸⁹ Marek 1993, 124-25

gâhı üzerinde yer alması sebebiyle önemini her zaman korumuştur⁹⁰. Honorias eyaletinde sayılan altı merkez arasında bulunan kent⁹¹ önemli bir piskoposluk merkezi olmuş⁹², ve bu özelliğini en azından İS 5. yüzyıldan İS 9. yüzyıla kadar devam etmiştir⁹³. Kentte görev alan piskopos isimlerine ve kentin önemli bir konuma sahip olduğunu *Notitiae Episcopatum* listelerinin dışında konsil listeleri ve kurşun mühürlerde rastlamaktayız⁹⁴. Bölge içinde stratejik açıdan öne çıkmasına bağlı olarak Bizans Döneminde tahıl ticareti açısından önemli bir tedarikçi sayılmaktadır⁹⁵. Fakat Arap saldırılarına bağlı olarak çeşitli değişimler yaşanmıştır. 2006 yılından bu yana devam eden arkeolojik kazı faaliyetleri sayesinde kentin Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde dini merkez olarak varlığını sürdürmesinin yanı sıra bir finans merkezi olduğuna ilişkin verilere ulaşılmıştır⁹⁶.

Karadeniz sahilinde yer alan Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), nehirlerle sulanan verimli ovalara ve korunaklı bir limana sahiptir. Bölgede yetişen tarımsal ürünler özellikle tahıl, fındık, zeytin ve üzüm Antik Çağ'daki önemli geçim kaynakları arasındadır⁹⁷. Ayrıca balıkçılık faaliyetleri⁹⁸ ve canlı bir ticari yaşama sahip olması Karadeniz kıyısındaki diğer liman kentleri gibi Herakleia Pontika'nın gelişmesine katkı sağlamıştır. Konstantinopolis'ten Theodosiopolis'e ulaşan kara yolu üzerine yer alan kent⁹⁹, Konstantinopolis'in yaklaşık 100 km batısında yer almakta idi¹⁰⁰. Honorias'ın önemli piskoposluk merkezlerinden biri konumundayken¹⁰¹ İmparator I. Iustinianus zamanında (İS 535 yılında) Paphlagonia eyale-

⁹⁰ Marek, *a.g.e.*, s. 33-36.

⁹¹ *Iust. Nov.* 219. Ayrıca bkz. Bülent Öztürk, "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti", *Arkeoloji ve Sanat*, S: 128, İstanbul 2008, s. 70.

⁹² Öztürk, *a.g.m.*, s. 70; Anderson, *a.g.m.*, s. 265-266.

⁹³ Belke, *a.g.e.*, s. 276-278. İS 8. yüzyıldan İS 13. yüzyıla kadar Klaudiopolis (=Bolu) kentinin yardımcı piskoposu olduğu bilinmektedir: Öztürk, *a.g.m.*, s. 70; Öztürk, *a.g.m.*, s. 488.

⁹⁴ Belke, *a.g.e.*, s. 276. Öztürk, konsil listelerini detaylı biçimde aktarmaktadır: Öztürk, *a.g.m.*, s. 70; Öztürk, *a.g.m.*, s. 488; Öztürk, *a.g.m.*, s. 161.

⁹⁵ Karadeniz tahıl ticareti için: John L. Teall, "The Grain Supply of the Byzantine Empire, 330-1025", *Dumbarton Oaks Papers 13*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington 1959, s. 125.

⁹⁶ Atasoy-Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1-16; Atasoy-Yıldırım, *a.g.m.*, s. 451-462; Atasoy-Yıldırım, *a.g.m.*, s. 441-444; Sümer Atasoy, "Excavations at Tios: 2006-2015", *The Black Sea in the Light of New Archaeological Data and Theoretical Approaches: Proceedings of the 2nd International Workshop on the Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki*, 18-20 September 2015, Ed. Manolis Manoledakis, Archaeopress Publishing Ltd., Oxford 2016, s. 207-216; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 206-242; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 147-169.

⁹⁷ Plin. *NH* 6.1, 27.2; Ksen. *Anab.* 6.5.1, 5.4.29, 6.4.6; Strab. 12.3.7.

⁹⁸ Strab. 7.6.2; Plin. *NH* 9.176-178.

⁹⁹ Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, with maps and plans*, Dumbarton Oaks Studies, S: 20, Washington 1985, s. 18-19, 65 ve 67.

¹⁰⁰ Bryer-Winfield, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁰¹ Kent hakkında detaylı bilgi için: Belke, *a.g.e.*, s. 208-216. I. Iustinianus'un Paphlagonia ve Honorias bölgelerinin birleştirilmesine yönelik İS 535'teki bildirgesinde; Herakleia Pontika'nın adı Honorias Bölgesinde bulunan altı kent arasında görülmektedir (*Iust. Nov.* 219).

tinde yer almaya başlamıştır¹⁰². Herakleia Pontika kenti piskopos isimleri bazı konsil listelerinde görülmektedir¹⁰³. Herakleia Pontika'nın da dahil olduğu korunaklı limana sahip bazı batı Anadolu kentleri, Arapların neden olduğu karmaşaya rağmen yalnız varlıklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda ticaret ve sanayi merkezi olmayı da sürdürmüşlerdir¹⁰⁴. Kente özgü amphoraların tüm Karadeniz kıyısında ele geçmesi bu canlı ticaretin birer işaretidir. Günümüzde antik kentin, modern yerleşimin altında olması arkeolojik kazıların yapılmasını büyük ölçüde engellemektedir. Ancak kent hakkındaki çeşitli bilgilere tarihi kaynaklar, yazıtlı eserler¹⁰⁵, sikke ve mühürlerin yanı sıra sınırlı sayıda arkeolojik buluntu sayesinde ulaşılmaktadır¹⁰⁶. Ayrıca kent çevresindeki yürütülen yüzey araştırmaları dışında arkeolojik kurtarma kazıları kentin yayılım alanı hakkında bilgi vermektedir.

Başlangıçta Kieros olarak anılan Prusias ad Hypium (Düzce-Konuralp) kenti, ikinci kolonizasyon döneminde I. Prusias (İÖ. 229-182) tarafından tahkim edilerek kendi adı kente verilmiştir. Kentin benzer Prusias kentlerinden farklı olarak yakınındaki Hypios çayı ve dağından dolayı bu yeni kente Hypios kıyısındaki Prousius anlamına gelen Prousius ad Hypium denmiştir¹⁰⁷. Erken dönemlerden beri varlığını sürdüren kent, yakınındaki Dia Limanı'nı kontrol altında tutarak bölgedeki deniz ticaretinde rol oynamış¹⁰⁸, bu deniz ticaretinin emniyetli bir şekilde yürütülebilmesi için Roma İmparatorluğu tarafından bazı güvenlik tedbirleri alınması gerekmiştir. Geç Roma eyaleti Honorias'ın önemli bir kenti, Klaudiopolis'in yardımcı piskoposluk merkezidir. Prusias ad Hypium'un ekonomisi hemen yakınındaki verimli ovoidan elde edilen ürünlere dayanmakta idi. 2000'li yıllarda başlayan araştırma ve kazı çalışmaları özellikle Roma dönemine ait çeşitli taban mozaikine sahip villalar, tiyatro, su kemerleri, savunma duvarları, köprü gibi birçok yapının bilim dünyasına

¹⁰² Warren Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York 2013, s. 140, dipnot 61.

¹⁰³ İS 451 Khalkedon Konsili'nde Theodore ismi geçmektedir: Price-Gaddis, *a.g.e.*, 224 ve 237; Belke, *a.g.e.*, s. 210-214. Burada kaldım

¹⁰⁴ Burada zikredilen şehirler ve diğerleri için bkz. Speros Jr. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1971, s. 10 v.d.

¹⁰⁵ Kentin ismi için: Dörner, *a.g.m.*, st. 1131 v.d.; Ayrıca bkz. Wolfram Hoepfner, *Herakleia Pontike-Eregli: Eine baugeschichtliche Untersuchung*, Forschungen an der Nordküste Kleinasien, ErgB Tituli Asiae Minoris 2,1, Böhlau, Viyana 1966, s. 25 v.d.

¹⁰⁶ Kıpramaz-Yıldırım, *a.g.m.*, s. 177-193.

¹⁰⁷ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 39.

¹⁰⁸ Antik yazarlara göre Dia, Hypios nehri ağzında yer alan bir Pontos bölgesi kenti idi (Steph. Byz.). Kent muhtemelen yaklaşık 30 km içeride kalan Prusias ad Hypium kentinin limanıydı: G. Perrot-E. Guillaume, *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, Firmin Didot frères, Paris, 1872, C: 1, s. 20. Bunun dışında kent hakkındaki farklı bilgiler için bkz. Dörner, *a.g.m.*, s. 1135-1136; Arnold Hugh Martin Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, The Clarendon Press, Oxford 1940, s. 17.

kazandırılmasına katkı sağlamıştır¹⁰⁹. İS 451'den sonra kent, Geç Roma-Bizans Dönemi'nin sonuna kadar zenginliğini kaybetmiştir¹¹⁰. Günümüze ulaşan korunmuş birçok mimari öge kentin ve bölgenin yerel özelliklerini taşımaktadır.

Eyaletin en doğusundaki Hadrianoupolis,¹¹¹ *Synecdemus* ve *Notitiae Imperii*'de bahsedildiği gibi Honorias şehirleri arasında sayılır¹¹². Marek tarafından coğrafi bağlantılarının detaylı biçimde aktarıldığı Hadrianoupolis¹¹³, günümüzde Eskipazar ilçe merkezinin 3 km batısında Budaklar Köyü ve bu köye bağlı Hacı Ahmetler, Çaylı ve Eleler mahalleri sınırları içinde yer almaktadır¹¹⁴. Konstantinopolis ile Karadeniz ve iç Anadolu'yu birbirine bağlayan coğrafi konumu ve yol ağları sayesinde gelişim göstermiştir. Hadrianoupolis bu önemli güzargahı kontrol altında tutan ve zengin tarımsal faaliyet alanına egemen, küçük fakat önemli bir iç bölge yerleşimi idi. Yüzey araştırmaları sonucunda, Roma ve Bizans Hadrianoupolis'inin çekirdek alanının Eskipazar-Mengen karayolu boyunca doğu-batı doğrultusunda 8 km ve kuzey-güney doğrultusunda 3 km'lik bir alanı kapsadığı tespit edilmiştir¹¹⁵. Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde bölgenin kırsalında hem ekonomik hem de dini açıdan önemli bir kent konumunda olduğu, kentte önemli bir nüfus artışı yaşandığı arkeolojik buluntularla desteklenmektedir¹¹⁶. Heraklius döneminde (İS

¹⁰⁹ Zeyrek-Baran-Çelik, *a.g.e.*, s. 34-84; Nurperi Ayengin, "Prusias Ad Hypium Tiyatro Kazısı 2014 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 11-15 Mayıs 2015, Erzurum, Ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3474-2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 171-2, C: 2, s. 287-300; Emre Okan-Züleyha Kartal Önemli, "Akçakoca'da Bir Roma Dönemi Yapısı", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi/SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, S: 40, Mayıs 2017, s. 89-113.

¹¹⁰ Zeyrek-Baran-Çelik, *a.g.e.*

¹¹¹ Matthews-Metcalf-Cottica, 2009, *a.g.m.*, s. 182.

¹¹² Hier. *Synecdemus*, 1893, 695; Stephen Mitchell, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, The Rise of the Church*, C: 2, Clarendon Press, Oxford 1993, s. 121; ve bunun dışında Cramer, *a.g.e.*, s. 210; Belke, *a.g.e.*, s. 156.

¹¹³ Marek, *a.g.e.*, s. 118.

¹¹⁴ Kentin erken Bizans Dönemi hakkında bkz. Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 694-699; Laflı-Zäh, *a.g.m.*

¹¹⁵ Laflı-Lightfoot-Ritter, *a.g.m.*, s. 187-191.

¹¹⁶ Laflı-Zäh, 2008, *a.g.m.*, s. 681-713; Laflı-Zäh, 2008, *a.g.m.*, s. 639-659; Anderson, *a.g.m.*, s. 265-277; Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*; Kan Şahin-Laflı, *a.g.m.*, s. 63-149; Altun-Patacı, *a.g.m.*, s. 183-208; Cumalıoğlu-Kan Şahin-Patacı, *a.g.m.*, s. 187-208; Patacı-Öz-Laflı, *a.g.m.*, s. 163-172; Patacı, *a.g.m.*, s. 27-50; Vedat Keleş-Ersin Çelikbaş-Alper Yılmaz, "Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, Ed. Haydar Dönmez-Ömer Ötgün, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 155-1, Ankara 2012, C: 1, s. 39; Ersin Çelikbaş-Vedat Keleş-Ertuğ Ergürer, "Hadrianoupolis 2016 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2017, Bursa, Ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 178/3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 3551/3, Ankara 2018; C: 3, s. 646-654; Vedat Keleş-B. Nuri Kılavuz-Ersin Çelikbaş-Alper Yılmaz, "Hadrianoupolis 2013 Yılı Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 02-06 Haziran 2014, Gaziantep, Ed. Haydar Dönmez, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3446-3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 167-3, Ankara 2015, C: 3, s. 660-671.

610-641) yaşamış Aziz Alypius Stylite (Ἀλύπιος ὁ Στυλίτης; İS 522-640), Hadrianoupolis¹¹⁷ dışında “ıssız bir alanda” antik pagan mezarlığında yaşamış bir aziz ve manastır kurucusu olarak bilinmektedir. Bu alan, 2006 yılında kazısı yapılan Bazilika A yapısı ile ilişkili olmalıdır¹¹⁸. Aynı kaynaklara göre, aynı aziz tarafından inşa edilmiş bir erkek ve bir kadın manastırının yanında “yıkılmaya yüz tutmuş pagan tapınağının yerleşim yerinde”,¹¹⁹ büyük Aziz Euphemia için bir bazilika daha bulunmakta idi. Aziz, sözde kilisenin yanında bir sütun inşa etmiş ve hayatının çoğunu bunun üstünde yaşamıştır¹²⁰. Yazılı kaynakların dışında oldukça büyük ve kaliteli mozaik zemine sahip çok sayıda dini yapı bu yerleşimin İS 6. ve 7. yüzyıllarda önemli bir dini merkez olabileceğini göstermektedir¹²¹. İS 550 civarında Hadrianoupolis, Paphlagonia’lı Stylianus’un doğum yeri olarak da bilinir¹²². Honorias eyaletinin önemli piskoposluk merkezlerinden biri konumuna ulaşmıştır¹²³. Hadrianoupolis kenti piskopos isimleri bazı konsil listelerinde görülmektedir¹²⁴. İS 451’de yapılan Khalkedon Konsilinde Theophilos¹²⁵, İS 787’de Nikaia (İznik) Konsilinin piskoposluk listelerinde Niketas¹²⁶ ismi zikredilmektedir. İS 8. yüzyıl başlarında bölgenin Arap akınlarına maruz kalması¹²⁷, kentin nüfusunda azalmaya ve yerleşim alanında değişikliklere sebep olmuştur¹²⁸. Bununla birlikte kent pisko-

¹¹⁷ Jean Darrouzès, “Notes de littérature et de géographie ecclésiastiques”, *Revue des études byzantines* 50, Institut Français d’Études Byzantines, Peeters Publishers, Paris 1992, s. 92-94; Helen Saradi-Mendelovici, “Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and their Legacy in Later Byzantine Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers* 44, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., Harvard University Press, Cambridge, MA 1990, s. 55 ve dipnot 91; bunun yanı sıra Hippolyte Delehay, *Les saints stylites, Subsidia Hagiographica* 14, Société des Bollandistes, Brüksel 1923, s. 193 v.d.; Florin Filimon, *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius the Stylite*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Avrupa Üniversitesi, Ortaçağ Çalışmaları Bölümü, Budapeşte 2015, s. 8 v.d.

¹¹⁸ Hadrianoupolis, Aziz Alypius’un doğum yeri olarak anılmaktadır: Filimon, *a.g.e.*, s. 16. Ayrıca Delehay, *a.g.e.*

¹¹⁹ Belke, *a.g.e.*, s. 156. St. Euphemia için: François Halkin, *Euphémie du Chalcédoine. Légendes Byzantines*, Société des Bollandistes, Subsidia Hagiographica, no. 41, Brüksel 1965.

¹²⁰ Konu hakkındaki kapsamlı bir çalışma: H. Thurston, “Stylites (Pillar Saints)”, *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York 1912, şurada: <<http://www.newadvent.org/cathen/14317b.htm>> (erişim tarihi: 02.03.2019). Ayrıca Hadrianoupolis’deki piskoposluk merkezi hakkında yeni bir araştırma için bkz. Ina Eichner, “Das Bischofsviertel von Hadrianoupolis-Standort für ein Martyrion des heiligen Alypius?”, *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 150, Ed. J.Drauschke-E. Kislinger-K.Kühtreiber-T. Kühtreiber-G. Scharrer-Liška-T. Vida, Mainz 2018, s. 679-688.

¹²¹ Hadrianoupolis’den Erken Bizans taban mozaikleri: Altun-Patacı, *a.g.m.*, s.183-208; Patacı, Öz-Lafli, *a.g.m.*, s. 163-172; Patacı, *a.g.m.*, s. 27-50.

¹²² Bununla birlikte Aziz Alypius Stylite ile Paphlagonia’lı Stylianus’un doğum tarihi ve doğum yerinin yanında Stylite” atribüsü ile “Στυλιανός” lakabı karıştırılmaktadır.

¹²³ Lafli-Lightfoot-Ritter, *a.g.m.*, s. 191; Lafli-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 10.

¹²⁴ Saradi-Mendelovici, *a.g.m.*, s. 55.

¹²⁵ Pride-Gaddis, *a.g.e.*, s. 224.

¹²⁶ Lamberz, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹²⁷ Lafli-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹²⁸ Belke, *a.g.e.*, s. 71.

posluk merkezi olma özelliğini İS 9. yüzyıla kadar korumuş olmalıdır¹²⁹. Yapılan arkeolojik çalışmalar sayesinde, kentın Geç Roma ve Bizans Dönemlerinde oldukça önemli bir konumda olduğu, uzun mesafeli değişim ağları üzerinde yer aldığı ve Anadolu'nun geç antik kırsalının ekonomik genişlemesinde de önemli bir rol oynamış olduğu sonuçlarına ulaşmak mümkün olmuştur.

Hadrianopolis'in 12 km kuzeydoğusunda bir tepüstü yerleşimi olan Kimistene¹³⁰, Geç Demir Çağı'ndan Orta Bizans Dönemi'ne kadar yerleşim görmüş bölge için önemli bir yerleşimdir¹³¹. Akropolis, Nekropolis 1, Nekropolis 2 ve sarnıç olmak üzere dört ana tepeden oluşan bir dağ zinciri üzerinde yer alan Kimistene'de, Akropolis'in kuzey yamacında yapay bir terasta Roma Dönemi'ne ait kırsal bir tepe üstü kutsal alanına ait kalıntılar yer almaktadır. Bu kutsal alanda, yerleşimin güneybatı yamacında esasen İS 3. yüzyılda inşa edilen ve İS 4. yüzyıl sonuna kadar kullanılmaya devam etmiş olması gereken Zeus Kimistenos'a adanmış Roma tapınağının temel izleri yer alır¹³². Aynı alanda Roma tapınağından çok sayıdaki devşirme bloklarla Akropolis'in kuzey ve batı yamaçlarında oluşturulan ilkel bir Orta Bizans savunma duvarı mevcuttur¹³³. Akropolisin zirvesinde seramik buluntuları yardımıyla İS 9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl başından İS 11. yüzyıl sonu/12. yüzyıl başına tarihlenebilen, muhtemelen Ankyra'dan Amastris/Tios'a ulaşan yol güzergahının gözetlenmesi için kullanılan Orta Bizans Dönemi'ne ait bir gözetleme kulesi olmalıdır¹³⁴. Bu dönemde bölgede Bizans kontrolünün çökmesi, yüksek istikrarsızlık, Arap akınları gibi nedenlerden dolayı Hadrianopolis sakinleri, vadi tabanındaki kentlerini Kimistene antik yerleşiminde bulunan günümüzde "Asartepe" olarak adlandırılan bir yamaca taşımak zorunda kalmıştır¹³⁵. İS 9. yüzyıl sonu ve İS 10. yüzyıl başında Kimistene'de bulunan askeri karakol, küçük bir garnizon veya yerel tarım ürünlerinin depolandığı bir birim olarak kullanılmıştır¹³⁶. İS 11. yüzyılın sonu/İS 12. yüzyılın başından itibaren Güneybatı Paphlagonia'nın Yunanca konuşan Hıristiyan halkından kalanlar Eskipazar'ın yak. 46 km kuzeydoğusunda bulunan Safranbolu (Dadybra?)'ya taşınmış olmalıdır¹³⁷.

¹²⁹ Belke, *a.g.e.*, s. 156.

¹³⁰ Strabon (*Geographica* XII, 3, 41) tarafından "Kimiatene" veya "Kimiaata" (Κιμιστή) olarak da bahsedilir.

¹³¹ Kimistene'ye ilişkin detaylı bir açıklama: Laflı-Christof, *a.g.m.*, s. 235-241; Laflı-Zäh, *a.g.m.*, s. 713; ve Marek, 1993, *a.g.e.*, s. 124.

¹³² Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 14.

¹³³ Laflı-Christof, 2011, *a.g.m.*, s. 235.

¹³⁴ Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 14.

¹³⁵ Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 14.

¹³⁶ Benzer bu durum Galatia bölgesinde yer alan Pessinus için de geçerlidir: Frank Vermeulen, "Conclusions", *Excavations in Pessinus: The So-Called Acropolis. From Hellenistic and Roman Cemetery to Byzantine Castle*, Archaeological Reports, Ghent University 1, Ed. J. Devreker-H.Thoen-F. Vermeulen, Academia Press, Ghent 2003, s. 382-386. R.J. Matthews'un varsayımına göre "sürekli kırsal çöküş" İS 700 civarında başlamış ve Selçuklu fethinin sonunda bitmiştir, karşılaştırma için: Matthews-Metcalf-Cottica, *a.g.m.*, s. 192.

¹³⁷ Laflı-Kan Şahin, *a.g.e.*, s. 10; Belke, 1996, *a.g.e.*, s. 268. Safranbolu için: Belke, 1996, *a.g.e.*, s.187.

İç Anadolu'yu Batı Karadeniz'e bağlayan Roma Dönemi'nde Flavianopolis olarak da adlandırılan Krateia, günümüzde Gerede (Bolu)'de yer alır¹³⁸. Siyasi ve ticari üstünlüğü olmamakla birlikte Krateia, Klaudiopolis ve Ancyra yol güzergahı üzerinde, yaklaşık 38 km uzaklığındadır¹³⁹. Konstantinopolis'in iç Anadolu ile bağlantısını sağlayan yol güzergahında Krateia üzerinden Euchaita'ya kadar ulaşmaktadır. Billaios vadisindeki kentin piskoposluk merkezi olduğu, piskopos isimlerinin yazıldığı bazı konsil listelerinde aktarılmaktadır¹⁴⁰. Günümüzde kent merkezinden ele geçen bazı taş eserler dışında Asar Kale, Keçi Kalesi, Gerede çevresindeki Avşar Köyü, Ortaca Köyü gibi yerleşimlerde ele geçen arkeolojik kalıntı ve buluntular kentin lokasyonu ve yayılım alanına ışık tutmaktadır¹⁴¹.

Hororias'ın diğer yerleşimleri arasında bulunan Psylla yerleşimi, Çatalağzı nehri ve günümüzde Kilimli yakınında yer almaktadır¹⁴². Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde küçük bir yerleşim olarak anılmaktadır. Diospolis, Bolu ilinin yaklaşık 56 km kuzeybatısında bir yerleşimdir. Bazı kaynaklar ise aynı yerleşimin Akçakoca yakınlarında bulunduğunu zikretmektedir¹⁴³.

Sonuç

Bu çalışmada bölgenin Geç Roma Dönemi'nden başlayarak Erken Bizans ve erken dini tarihi ile (yani İS 4. ve 8. yüzyıllarda) ilgili tarihsel ve arkeolojik veriler toplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca batı Karadeniz bölgesinin tarihi coğrafya ve idari dönüşümlerine ait bilgilerine katkıda bulunmaya, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde kültürel değişiminin ve iletişim ağının sosyal hayata olan yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır. Kuzeybatı Anadolu coğrafyasında yönetsel değişikliklerin ve kültürel alışverişlerin yüzyıllara göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca eyaletin Roma Dönemi'nden Ortaçağ'a geçiş sürecindeki dini, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri dışında tarihi topografyası özellikle 1990'lı yılların başından beri yapılan bazı arkeolojik çalışmalarla kısmen aydınlanmaya başlamıştır¹⁴⁴. Yakın zamanda gerçekleştirilen arkeolojik araştırma ve kazı faaliyetleri sayesinde elde edilen bilimsel sonuçlar da Karadeniz'in bu bölgesinin tarihsel ve arkeolojik öneme sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Konstantinopolis'den doğu Karadeniz'e ve iç Anadolu'ya uzanan yol güzergahları üzerinde yer alan bölgenin doğal coğrafi yapısı, korunaklı liman olanakları, stratejik konumu gibi nedenlerden dolayı yerleşim arkeolojisi açısından ayrıca değerlendirilmelidir.

¹³⁸ D'anville, *a.g.e.*, s. 297; Marek, *a.g.e.*

¹³⁹ Hier. *Synecdemus*, 1893, 695; Cramer, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁴⁰ Örneğin İS 451 Khalkedon Konsilinde Genethlius'in ismi zikredilmektedir: Pride-Gaddis, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁴¹ *SEG*, 2002, 558.

¹⁴² Belke, *a.g.e.*, s. 266.

¹⁴³ Georges Perrot-Edmond Guillaume, *a.g.e.*, s. 20; Gustave Mendel, "Inscriptions de la Bithynie", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, S: 25, Atina 1901, s. 49-55; Friedrich Karl Dörmer-Wolfram Hoepfner, "Vörlaufiger Bericht über eine Reise in Bithynien 1961", *Archäologischer Anzeiger*, Beiblatt zum Jahrbuch des deutscher archdologischen Instituts, Berlin 1962, s. 572-579.

¹⁴⁴ Honorias, tarihi ve filolojik kaynaklar ışığında K. Belke tarafından incelenmiştir: Belke, *a.g.e.* Ayrıca bkz. Matthews-Metcalf-Cottica, 2009, *a.g.m.*, s. 190-199.

KAYNAKLAR

1. Antik Kaynaklar

Athen. Deip. (Athenaios, Deipnosophistai), *The Deipnosophists*, Çev. C.B. Gulick, I-V, Londra/New York, 1927-1933, The Loeb Classical Library.

Eusebios, *Historia Ecclesiastica*, Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique, C. 3 Ed. G. Bardy, Paris, 1952-1958.

Iust. Nov. (Iustinianos, Novellae), *Novellae*, Ed. ve Çev. S.P. Scott, Cincinatti, 1932.

Ksen. Anab. (Ksenophon, Anabasis), *Anabasis*, Çev. C.L. Brownson, Cambridge Mass.-Lonra 1968, The Loeb Classical Library.

Plin. NH (Plinius Naturalis Historiae), *The Natural History*, Çev. H.B. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eicholz), Cambridge, Mass.-London, 1938-1971, The Loeb Classical Library.

Strab. (Strabon, Geographika) *The Geography of Strabo*, Ed. H.L. Jones, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; Londra: William Heinemann, Ltd., 1924.

2. Modern Kaynaklar

AHRWEILER, Helene, “L’Asie Mineure et les Invasions Arabes (VIIe-IXe siècles)”, *Revue Historique*, S: 227/1, Brüksel 1962, pp. 1-32.

AKYÜREK ŞAHİN, Nalan Eda-UYAR, Sadi, “Ein neues Bleigewicht aus dem Territorium von Tios in Ostbithynien”, *Gephyra*, S: 6, Antalya 2006, pp. 137-148.

ALTUN, Sinan-PATACI, Sami, “Mosaics of Early Byzantine Church B in Paphlagonian Hadrianoupolis and their Iconographic Analysis”, *Arkeoloji Dergisi*, S: 19, İzmir 2014, ss. 183-208.

ANDERSON, William, “Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios”, *Anatolia Antiqua*, S: 17, İstanbul 2009, pp. 265-277.

ANGOLD, Micheal, *A Byzantine Government in Exile, Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford 1975.

ANAGNOSTAKIS, Ilias-BOULAY, Thibaut, “Les grands vignobles bithyniens aux époques romaine et protobyzantine”, *Propriétaires et citoyens dans l’Orient romain*, Scripta Antiqua 84, Ed. F. Lerouxel-A.-V. Pont, Bordeaux 2016, pp. 25-50.

ARSEN’EVA, Tatyana Mikhailovna-KASSAB TEZGÖR, Dominique-NAUMENKO, Svetlana, “Un depotoir d’atelier d’amphores a pate claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanais a l’epoque romaine”, *Anatolia Antiqua*, S: 5, İstanbul 1997, s. 187-198.

ATASOY, Sümer-YILDIRIM, Şahin, “Filyos-Tios 2009 Yılı Kazısı”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, Ed. A. Naci Toy-Haydar Dönmez-Ömer Ötün, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3267-4, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 147-4, Ankara 2011, C: 4, ss. 1-16.

ATASOY, Sümer-YILDIRIM, Şahin, “Filyos-Tios 2010 Yılı Kazısı”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, Ed. Haydar Dönmez-Ömer Ötgün, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 155-2, Ankara 2012, C: 2, ss. 451-462.

ATASOY, Sümer-YILDIRIM, Şahin, “Recent Discoveries at Tios and its Territory”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th century BC-10th century AD), Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities*, Belgrade, 17-21 September 2013, Ed. Gocha R. Tsetskhladze-Alexandru Avram-James Hargrave, Archaeopress Publishing Ltd., Oxford 2015, pp. 441-444.

ATASOY, Sümer, “Excavations at Tios: 2006-2015”, *The Black Sea in the Light of New Archaeological Data and Theoretical Approaches: Proceedings of the 2nd International Workshop on the Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki*, 18-20 September 2015, Ed. Manolis Manoledakis, Archaeopress Publishing Ltd., Oxford 2016, pp. 207-216.

AVRAMEA, Anna, “Land and Sea Communications, Fourth–Fifteenth Centuries”, *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. A.E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, C: 1, pp. 57-90.

AYENGİN, Nurperi, “Prusias Ad Hypium Tiyatro Kazısı 2014 Yılı Çalışmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 11-15 Mayıs 2015, Erzurum, Ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3474-2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 171-2, C: 2, ss. 287-300.

BARNES, Timothy D., *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Mass. Harvard University Press, Cambridge 1982.

BAUDRAND, Michaelis Antonii, *Geographia ordine litterarum disposita*, Tomus secundus, C: 1, Paris 1682.

BECKER-BERTAU, Friedrich, *Die Inschriften von Klaudiu Polis, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, R. Habelt, C: 31, Bonn 1986.

BELKE, Klaus, *Paphlagonien und Honorias, Tabula Imperii Byzantini*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 1996, Band 9.

BELL, Peter. N., *Social Conflict in the Age of Justinian, Its Nature, Management, and Medistion*, Oxford University Press, Oxford 2013.

BİLİR, Ahmet-OKAN, Emre, “Sikkeler Işığında Prusias ad Hypium’dan Pontos Euxeinos’a Nehir Taşmacılığı ve Ticari Faaliyetler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 2, Çorum 2018, ss. 903-920.

BINGHAM, Joseph, *Origines Ecclesiasticae: or, the Antiquities of the Christian Church, and Other Works*, William Straker, Londra 1834, C: 2. Şurada: <<https://archive.org/details/originesecclesiast02bing/page/328>> (erişim tarihi: 28/12/2018).

BITTERMANN, Helen Robbins, “The Council of Chalcedon and Episcopal Jurisdiction”, *Speculum*, Chicago 1938, C: 13, No: 2, pp. 198-203.

BOOTH, Ian, “The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia in Byzantine Defence in the 13th Century”, *Byzantinische Forschungen*, S: 28, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, pp. 45-86.

BOUNEGRU, Octavian, "The Black Sea Area in the Trade System of the Roman Empire", *Euxeinos. Culture and Governance in the Black Sea Region*, S: 14, St. Gallen 2014, sp. 8-16.

BRANDIS, Carl Georg, "Arrians Periplus Ponti Euxini", *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, J.D. Sauerländers Verlag, Köln 1896, C: 51, ss. 109-126.

BROWN, Peter, *Power and Persuasion in Late Antiquity, Towards a Christian Empire*, The University of Wisconsin Press, Londra 1992.

BRYER, Anthony-WINFIELD, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, with maps and plans*, *Dumbarton Oaks Studies*, S: 20, Washington 1985.

BROOKS, Ernest Walter, "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, S: 18, 1898, pp. 182-208.

BUNSON, Matthew, *Encyclopedia of the Roman Empire*, Revised Edition, Facts on File, New York 2002.

BURY, John Bagnell, "The Notitia Dignitatum", *The Journal of Roman Studies*, S: 10, Londra 1920, pp. 131-154.

BURY, John Bagnell, "The Provincial List of Verona", *The Journal of Roman Studies*, S: 13, Londra 1923, s. 127-151.

BURY, John Bagnell, *History of the Later Roman Empire: from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, Dover Books, New York 2011, C: 2. Şurada: <https://books.google.com.tr/books?id=JxWifqPtUcC&pg=PA26&lpg=PA26&dq=History+of+the+Later+Roman+Empire+from+the+Death+of+Theodosius+I.+to+the+Death+of+Justinian&source=bl&ots=CD1DXsHFsh&sig=yWw4-6itc8_ZqcFYe37ft8OEwNM&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjQxbn3-LbfAhWJCuwKHSFRDjgQ6AEwCXoECAEQAQ#v=onepage&q=diocletian&f=false> (erişim tarihi: 28/12/2018).

CHARANIS, Peter, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, S: 29, Washington 1975, pp. 1-20.

CLAUDE, Dietrich, *Die Byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, *Byzantinisches Archiv*, S: 13, Beck, Münih 1969.

CRABBE, Anna, "The Invitation List to the Council of Ephesus and Metropolitan Hierarchy in the Fifth Century", *The Journal of Theological Studies*, New Series, Oxford 1981, C: 32, No: 2, pp. 369-400.

CRAMER, John Anthony, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, Oxford University Press, Oxford 1832, C: 1. Şurada: <<https://archive.org/details/ageographicalan06cramgoog/page/n220>> (erişim tarihi: 28/12/2018).

CUMALIOĞLU, Aslı-KAN ŞAHİN, Gülseren-PATACI, Sami, "Hadrianoupolis Çalışmalarının Paphlagonia Arkeolojisine Katkıları/Contribution of Excavations at Hadrianoupolis to the Regional Studies of Paphlagonia", *Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar Sempozyumu Bildirileri/Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings*, 12-13 May 2011, Ankara, Ed. D.B. Erciyas-E. Sökmen, Ege Yayınları, İstanbul 2014, ss. 187-208.

ÇELİKBAŞ, Ersin-KELEŞ, Vedat-ERGÜRER, Ertuğ, “Hadrianoupolis 2016 Yılı Çalışmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs 2017, Bursa*, Ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 178/3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 3551/3, Ankara 2018; C: 3, ss. 645-654.

D’ANVILLE, Jean Baptiste Bourguignon, *Compendium of Ancient Geography* (Fransızcadan çev. J. Horsely), Printed for J. Faulder, Londra 1810, C: 1. Şurada: <<https://archive.org/details/compendiumofanci01anviiala/page/302>> (erişim tarihi: 28/12/2018).

DAGRON, Gilbert, *Naissance d’une Capitale: Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Bibliothèque Byzantine, Études 7, Paris 1984.

DARROUZÈS, Jean, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Geographie Ecclesiastique de l’Empire Byzantin, Publications de l’Institut français d’études byzantines*, C: 1, Paris 1981.

DARROUZÈS, Jean, “Notes de littérature et de géographie ecclésiastiques”, *Revue des études byzantines* 50, Institut Français d’Études Byzantines, Peeters Publishers, Paris 1992, pp. 87-112.

DELEHAYE, Hippolyte, *Les saints stylites, Subsidia Hagiographica 14*, Société des Bollandistes, Brüksel 1923.

DIECKMANN, Hermann, “Aus theologischen Grenzgebieten”, *Zeitschrift für katholische Theologie*, S: 49, No: 1, Avusturya 1925, s. 151-159.

DOBREVA, Diana, *Tra Oriente e Occidente: dinamiche commerciali in Moesia Inferior e Thracia in epoca romana e tardoantica. I dati dei contenitori da trasporto*, Antenor Quaderni, S: 42, Roma 2017.

DÖRNER, Friedrich Karl, “Prusias ad Hypium”, *RE*, S: 23, Stuttgart 1957.

DÖRNER, Friedrich Karl-HOEPFNER, Wolfram, “Vörlaufiger Bericht über eine Reise in Bithynien 1961”, *Archaologischer Anzeiger*, Beiblatt zum Jahrbuch des deutscher archdologischen Instituts, Berlin 1962, pp. 564-593.

DRAKOULIS, Dimitris P., “Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period”, *The Black Sea, Paphlagonia and Phrygia in Antiquity, Aspects of Archaeology and Ancient History*, Ed. Gocha R. Tsetskhladze-Ergün Laflı-James Hargrave-William Anderson, British Archaeological Reports, International Series 2432, Oxford 2012, pp. 79-96.

EICHNER, Ina, “Das Bischofsviertel von Hadrianoupolis-Standort für ein Martyrium des heiligen Alypius?”, *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 150, Ed. J.Drauschke-E. Kislinger-K.Kühtreiber-T. Kühtreiber-G. Scharrer-Liška-T. Vida, Mainz 2018, pp. 679-688.

FEDALTO, Giorgio, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis I. Patriarchatus Constantinopolitanus*, The Catholic University of America Press, Padova 1988.

FILIMON, Florin, *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius the Stylite*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Avrupa Üniversitesi, Ortaçağ Çalışmaları Bölümü, Budapeşte 2015.

FOSS, Clive, “Byzantine Malagina and Lower Sangarius”, *Anatolian Studies*, S: 40, Ankara 1990, pp. 161-183.

FRORIEP, Siegfried, “Ein Wasserweg in Bithynien. Bemühungen der Römer, Byzantiner und Osmanen”, *Antike Welt*, S: 2, Darmstadt 1986, pp. 39-50.

FÜNFSCHILLING, Sylvia-LAFLI, Ergün, *Hadrianopolis II: Glasfunde des 6. und 7. Jhs. aus Hadrianupolis, Paphlagonien [Türkei]*, Internationale Archäologie 123, VML Vlg Marie Leidorf, Rahden/Vestfalya 2012.

HALKIN, François, *Euphémie du Chalcédoine. Légendes Byzantines*, Société des Bollandistes, Subsidia Hagiographica, No: 41, Brüksel 1965.

HIND, John G.F., “The British 'Provinces' of Valentia and Orcades (Tacitean Echoes in Ammianus Marcellinus and Claudian)”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Stuttgart 1975, C: 4, S: 1, pp. 101-111.

HOEPFNER, Wolfram, *Herakleia Pontike-Eregli: Eine baugeschichtliche Untersuchung*, Forschungen an der Nordküste Kleinasien, ErgB Tituli Asiae Minoris 2,1, Böhlau, Viyana 1966.

HONIGMANN, Ernest Ed. *Le Synekdemos d' Hiérocles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Brüksel 1939.

GÜNEŞ, Mustafa Y., “Bolu İli, Merkez İlçe, Stadion Kurtarma Kazısı, 2008”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 27-30 Nisan 2009, Sivas*, Ed. Haydar Dönmez, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3248, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 145, Ankara 2010, ss. 159-174.

GÜR, Durmuş-YILDIRIM, Yaşar, “Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora”, *Journal of History Culture and Art Research*, S: 6(3), Karabük 2017, ss. 757-780.

IZDEBSKI, Adam, “The changing landscapes of Byzantine northern Anatolia”, *Archaeologia Bulgarica*, S: 16, Sofya 2012, pp. 47-66.

IZDEBSKI, Adam, “The Economic Expansion of the Anatolian Countryside in Late Antiquity: The Coast Versus Inland Regions”, *Local Economies?: Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity (Late Antique Archaeology)*, Ed. Luke Lavan, Brill Academic Pub., Leiden 2015.

JONES, Arnold Hugh Martin, *The Greek City from Alexander to Justinian*, The Clarendon Press, Oxford 1940.

JONES, Arnold Hugh Martin, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, C: 1, Basil Blackwell, Oxford 1964.

JONES, Arnold Hugh Martin *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Second Edition, Oxford 1971.

KAN ŞAHİN, Gülseren-LAFLI, Ergün, “Roman and Late Roman-Early Coarse Ware from southwestern Paphlagonia”, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, Ed. Ergün Laflı-Sami Patacı, British Archaeological Reports, International Series 2750, Oxford 2015, pp. 327-437.

KAYGUSUZ, İsmail, *Gangra (Çankırı) Çevresinde Yeni Bulunmuş Grekçe Yazıtların Filolojik Değerlendirilmesi ve Bölgenin Eskiçağ Tarih ve Kültürüne Katkıları Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980.

KASSAB TEZGÖR, Dominique-LEMAÎTRE, Séverine-PIERI, Dominique, “La collection d’amphores d’İsmail Karakan à Sinope”, *Anatolia Antiqua*, S: 11, İstanbul 2003, pp. 169-200.

KAZHDAN, Alexander Ed. *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford 1991.

KELEŞ, Vedat-KILAVUZ, B. Nuri-ÇELİKBAŞ, Ersin-YILMAZ, Alper, “Hadrianoupolis 2013 Yılı Çalışmaları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 02-06 Haziran 2014, Gaziantep, Ed. Haydar Dönmez, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3446-3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 167-3, Ankara 2015, C: 3, ss. 661-671.

KELEŞ, Vedat-ÇELİKBAŞ, Ersin-YILMAZ, Alper, “Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, Ed. Haydar Dönmez-Ömer Ögün, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 155-1, Ankara 2012, C: 1, ss. 39-52.

KIPRAMAZ, Ali-YILDIRIM, Şahin, “Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C: 5, S: 1, Bartın 2018, ss. 177-193.

KULIKOWSKI, Michael, “The “Notitia Dignitatum” as a Historical Source”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S: 49, C: 3, Stuttgart 2000, pp. 358-377.

LAFLI, Ergün, “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu”, *Arkeoloji ve Sanat*, S: 131, İstanbul 2009a, ss. 39-62.

LAFLI, Ergün, “Glass from Hadrianoupolis (Paphlagonia)”, *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, Ed. E. Laflı, Tübitak Yayınları, İzmir 2009b, ss. 161-170.

LAFLI, Ergün, “Archäologische Evidenzen zum Weinanbau im südwestlichen Paphlagonien in römischer und frühbyzantinischer Zeit”, *Die Schätze der Erde, Natürliche Ressourcen in der Antiken Welt, Geographica Historica 28*, Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums 10, 2008, Ed. Eckart Olshausen-Vera Sauer, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2012, pp. 261-279.

LAFLI, Ergün, “Frühbyzantinische Fresken aus Hadrianoupolis in Paphlagonien”, *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil, Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA (Association internationale pour la peinture murale antique)*, Ephesos, 13.-17. September 2010, Ed. N. Zimmermann, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Archäologische Forschungen 23, Denkschriften 468, Viyana 2014, pp. 735-740.

LAFLI, Ergün-CHRISTOF, Eva, “Der kaiserzeitliche Tempel von Asartepe/Kimistene in der Chora des paphlagonischen Hadrianoupolis-Ergebnisse der Prospektion von 2005”, *Istanbul Mitteilungen*, S: 61, İstanbul 2011, pp. 233-285.

LAFI, Ergün-CHRISTOF, Eva, *Hadrianopolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2366, Oxford 2012.

LAFI, Ergün-KAN ŞAHİN, Gülseren, “Hadrianopolis ve Çevresinden Geç Ortaçağ Sırlı Seramik Örnekleri”, *Proceedings of the XIIIth Symposium of Medieval and Turkish Period Excavations and Art Historical Researches*, Denizli, 14-16 October 2009, Ed. Kadir Pektaş-Saim Cirtil-Selda Özgün Cirtil-G.K. Öztaşkın-H. Özdemir-E. Aktuğ-R. Uykur, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları, No. 1, İstanbul 2010, ss. 427-432.

LAFI, Ergün-KAN ŞAHİN, Gülseren, “Terra Sigillata and Red-Slipped Ware from Hadrianopolis in Southwestern Paphlagonia”, *Anatolica Antiqua*, S: 20, İstanbul 2012a, ss. 45-120.

LAFI, Ergün-KAN ŞAHİN, Gülseren, “Pottery from southwestern Paphlagonia I: Terra Sigillata and Red-Slipped Ware”, *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik II*, Dritter und vierter internationaler Workshop für junge Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler in Hamburg am 9. Februar 2010 und 7. Februar 2011, Ed. Britta Ramminger-Ole Stilborg, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie aus der Abteilung Vor-und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg 216, Bonn 2012b, pp. 171-208.

LAFI, Ergün-KAN ŞAHİN, Gülseren, “Pottery from southwestern Paphlagonia II: Unguentaria and Lamps”, *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik III. Methoden, Anwendungsbereiche, Auswertungsmöglichkeiten*, Ed. Britta Ramminger-Ole Stilborg-M. Helfert, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie aus der Abteilung Vor-und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg 238, Bonn 2013, pp. 353-378.

LAFI, Ergün-KAN ŞAHİN, Gülseren, *Hadrianopolis III: Ceramic finds from southwestern Paphlagonia*, British Archaeological Reports, International Series 2786, Hadrian Books, Oxford 2016.

LAFI, Ergün-LIGHTFOOT, Christopher-RITTER, Max, “Byzantine Coins from Hadrianopolis in Paphlagonia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, S: 40/2, Birmingham 2016, pp. 187-206.

LAFI, Ergün-ZÄH, Alexander, “Archäologische Forschungen im byzantinischen Hadrianopolis in Paphlagonien”, *Byzantinische Zeitschrift*, S: 101/2, Berlin 2008, pp. 681-714 ve lev. XIII-XXVI.

LAFI, Ergün-ZÄH, Alexander, “Beiträge zur frühbyzantinischen Profanarchitektur aus Hadrianopolis-Blutezeit unter Kaiser Iustinian I.”, *Byzantinische Zeitschrift*, S: 102, Berlin 2009, pp. 639-659 ve lev. V-XIII.

LAMBERZ, Erich, *Die Bischofslisten des VII. Ökumenischen Konzils (Nicaenum II)*, Verl. der Bayerischen Akad. der Wiss., Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse: Abhandlungen; N.F., 124., Münih 2004.

LAURENT, Peter, *An Introduction to the Study of Ancient Geography*, Henry Slatter, Oxford 1830.

LEAKE, William Martin, *Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, J. Murray, Londra 1824.

LENGER, Savaş Dinçer-ATASOY, Sümer, “Tios Kazılarında Bulunan Sikkeler”, Zonguldak’ta Bir Antik Kent: Tios-2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları, Ed. Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2015, ss. 306-351.

MAREK, Chr., *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, E. Wasmuth, Istanbul Forschungen, S: 39, Tübingen 1993.

MAREK, Chr., “Die Phylen von Klaudiupolis, die Geschichte der Stadt und die Topographie Ostbithyniens”, *Museum Helveticum*, S: 59, Basel 2002, pp. 31-50.

MAREK, Chr., *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien, Orbis provinciarum. Zaberns Bildbände zur Archäologie*, P. von Zabern, Mainz 2003.

MATTHEWS, Roger-METCALFE, Michael-COTTICA, Daniela, “Landscapes with Figures: Paphlagonia through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, AD 330-AD 1453”, *At Empires’ Edge: Project Paphlagonia. Survey in North-Central Turkey*, Ed. R. Matthews-C. Glatz, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 44, Londra 2009, pp. 190-199.

MENDEL, Gustave, “Inscriptions de la Bithynie”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, S: 25, Atina 1901, s. 49-55.

MITCHELL, Stephen, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, The Rise of the Church, C: 2, Clarendon Press, Oxford 1993.

OKAN, Emre-BİLİR, Ahmet-BİLİR, Güzin, “Batı Karadeniz Kıyıları Sualtı Yüzey Araştırması/Underwater Survey of the Western Black Sea Shores”, *TINA Maritime Archaeology Periodical*, İstanbul 2015, ss. 64-71.

OKAN, Emre-BİLİR, Ahmet-DUMAN, Muhammed, “Batı Karadeniz Kıyıları Arkeolojik Sualtı Araştırması: 2016 Yılı Çalışmaları”, *TINA Maritime Archaeology Periodical*, İstanbul 2017, ss. 49-63.

OKAN, Emre-ÖNEMLİ, Züleyha Kartal, “Akçakoca’da Bir Roma Dönemi Yapısı”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi/SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Mayıs 2017, S: 40, ss. 89-113.

OSTROGORSKY, George, “Byzantine Cities in the Early Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington 1959, C: 13, pp. 52-61.

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devlet Tarihi* (Çev. F. Işıltan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

OHME, Heinz, *Das Concilium Quinisextum und seine Bischofsliste, Studien zum Konstantinopeler Konzil von 692*, Walter de Gruyter, Berlin/New York 1990.

ÖZTÜRK, Bülent, “Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti”, *Arkeoloji ve Sanat*, S: 128, İstanbul 2008, ss. 63-78.

ÖZTÜRK, Bülent, “Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios/Tieion ve Territoryumu (Tios/Tieion and its Territorium in Historical Itineraries and Modern Literature)”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities*, S: II/1, Antalya 2012, ss. 161-176.

ÖZTÜRK, Bülent, “Tios/Tieion (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları”, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, Ed. Nuray Türker-Gülgün Köroğlu-Önder Deniz, Karabük 2013a, ss. 485-504.

ÖZTÜRK, Bülent, “Herakleia Pontika (Zonguldak-Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları”, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildiri Kitabı*, 6-9 Ekim 2011, Sinop, Ed. Nuray Türker-Gülgün Köroğlu-Önder Deniz, Karabük 2013b, ss. 505-527.

ÖZTÜRK, Bülent, “The History of Tieion/Tios (Eastern Bithynia) in the Light of Inscriptions”, *Exploring the Hospitable Sea Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki*, 21-23 September 2012, Ed. M. Manoledakis, BAR International Series 2498, Oxford 2013c, pp. 147-164.

ÖZTÜRK, Bülent, “2007-2012 yılları Tios Kenti Epigrafik Araştırmaları/ Epigraphical researches of Tios between 2007-2012”, *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios. 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme*, Ed. Sümer Atasoy-Şahin Yıldırım, Ankara 2015, ss. 73-81.

ÖZTÜRK, Bülent, “Two new Milestones from Tios-Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum”, *Philia: International Journal of Ancient Mediterranean Studies*, S: 2, İstanbul 2016, pp. 83-91.

PATACI, Sami, “Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri”, *Journal of Mosaic Research*, S: 4, Bursa 2011, pp. 27-50.

PATACI, Sami-ÖZ, Ali Kazım-Laflı, Ergün, “Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler”, *Journal of Mosaic Research*, S: 5, Bursa 2012, pp. 163-172.

PERROT, G.-GUILLAUME, E., *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, Firmin Didot frères, Paris, 1872, C: 1. Şurada: <<http://1886.u-bordeaux-montaigne.fr/items/show/76316>> (erişim tarihi: 28/12/2018).

PERTUSI, A., *Constantino Porphyrogenito: De Thematibus*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma 1952.

PRICE, Richard-GADDIS, Michael (çev.), *The Acts of the Council of Chalcedon*, General Introduction Documents before the Council, Session I, Liverpool University Press, Liverpool 2005.

RAMSAY, William Mitchell, *The Geography of Asia Minor*, John Murray, Londra 1890.

SARADI-MENDELOVICI, Helen, “Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and their Legacy in Later Byzantine Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers 44*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., Harvard University Press, Cambridge, MA 1990, pp. 47-61.

SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

SEECK, Otto, "Notitia Dignitatum in Partibus Orientis", *Notitia Dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Latercula provinciarum*, repr. Frankfurt, Berlin 1876, pp. 1-103.

SPEIDEL, Michael, "Catafractarii clibanarii and the rise of the later Roman mailed cavalry. A gravestone from Claudiopolis in Bithynia", *Epigraphica Anatolica, Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens*, S: 4, Bonn 1984, pp. 151-156.

SWAN, Vivien G., "Dichin (Bulgaria): the destruction deposits and the dating of Black Sea amphorae in the fifth and sixth Centuries A.D.", *Patabs I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica 21*, Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 avril 2006, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, İstanbul 2010, pp. 107-118.

ŠANDROVSKAJA, Valentina S., "Die Funde der Byzantinischen Bleisiegel in Sudak", *Studies in Byzantine Sigillography*, S: 3, Berlin 1993, pp. 85-98.

TEALL, John L., "The Grain Supply of the Byzantine Empire, 330-1025", *Dumbarton Oaks Papers 13*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington 1959, pp. 87-139.

THURSTON, H., "Stylites (Pillar Saints)", *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Company, New York 1912. şurada: <<http://www.newadvent.org/cathen/14317b.htm>>(erişim tarihi: 02.03.2019).

TREADGOLD, Warren T., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, CA 1997.

TREADGOLD, Warren T., *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York 2013.

VERMEULEN, Frank, "Conclusions", *Excavations in Pessinus: The So-Called Acropolis. From Hellenistic and Roman Cemetery to Byzantine Castle*, Archaeological Reports, Ghent University 1, Ed. J. Devreker-H.Thoen-F. Vermeulen, Academia Press, Ghent 2003, pp. 382-386.

VNUKOV, Sergey Г, "Overseas Trade in the Black Sea Region and the Formation of the Pontic Market from the First Century bce to the Third Century ce", *The Northern Black Sea in Antiquity*, Ed. Valeriya Kozlovskaya, Cambridge University Press, Cambridge 2017, pp. 100-138.

VROOM, Joanita, "Ceramics", *The archaeology of Byzantine Anatolia: from the end of late antiquity until the coming of the Turks*, Ed. Philipp Niewöhner, Oxford University Press, New York 2017, pp. 176-193.

VRYONIS, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1971.

WARD, John H., "The Notitia Dignitatum", *Latomus*, S: 33, C: 2, Leuven 1974, pp. 397-434.

WESCH-KLEIN, Gabriele, "Der Laterculus des Polemius Silvius: Überlegungen zu Datierung, Zuverlässigkeit und historischem Aussagewert einer spätantiken Quelle", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, S: 51, C: 1, Stuttgart 2002, pp. 57-88.

WILTSCH, Johann Elieser Theodor, *Handbook of the Geography and Statistics of the Church*, (Almanca'dan çeviren John Leitch), C: 1, Bosworth and Harrison, Londra 1859.

YALMAN, Bedri, "Bolu Hisarteppe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı", *Kongreye Sunulan Bildiriler, IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül 1981, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, C: 1, ss. 435-450.

YILDIRIM, Şahin, "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 14, Edirne 2017, ss. 206-242.

YILDIRIM, Şahin, "Tios-Tieion 2016 Yılı Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2017, Bursa, Ed. A. Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 178/2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 3551/2, Ankara 2018, C: 3, ss. 147-169.

YILDIRIM, Serkal Y.-GÜR, Durmuş, "Safranbolu'daki Roma ve Bizans Kalıntıları Üzerine Düşünceler", *Kesit Akademi Dergisi/The Journal of Kesit Academy*, S: 6, Elazığ 2016, ss. 210-241.

ZEYREK, Turgut Hacı-BARAN-ÇELİK, Gülbahar, *Prusias ad Hypium (Kieros) Anadolu'nun Kuzeybatısında Antik Bir Kent (Konuralp/Üskübü)*, Ege Yayınları, İstanbul 2005.

Resim 1: Honoria Eyaleti Haritası.